

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOLOĢIJAS NODAĻA

**IZJUSTĀS VAINAS SAISTĪBA AR BĒRNĪBĀ PIEDZĪVOTU
TRAUMATISKU PIREDZI, DELINKVENTAS UZVEDĪBAS BIEŽUMU
UN DEPRESIJAI RAKSTURĪGAJĀM PAZĪMĒM JAUNIEŠIEM**

MAĢISTRA DARBS

Autors: Līva Zariņa

Studenta apliecības Nr. Lz12047

Darba vadītājs: Dr.psych. Evija Strika

RĪGA, 2022

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis bija noteikt sakarības starp izjusto vainu ar delinkventas uzvedības biežumu, bērnībā piedzīvotu traumatisku pieredzi un depresijas pazīmēm jauniešiem vecuma posmā no 14 līdz 18 gadiem.

Pētījumā piedalījās 50 jaunieši vecumā no 14 līdz 18 gadiem, 32 meitenes, 17 zēni un 1 cits, kas elektroniski izpildījuši pētījuma ietvaros izveidoto anketu. Vidējais respondentu vecums bija 17 gadi.

Jauniešu depresijas izteiktības pakāpe tika mērīta ar Bērnu depresijas aptauju (Children's Depression Inventory; CDI; Kovacs, 1980; ko Latvijā adaptējusi S. Voitkāne un S. Miezīte, 1994). Jauniešu pieredze ar vardarbību ģimenē darba ietvaros tiek mērīta ar Bērnības traumas aptauju (CTQ), (Childhood Trauma Questionnaire; CTQ; Fink & Bernstein, 1995; ko 2004. gadā Latvijā adaptēja S. Sebre, L. Ļebedeva un I. Trapenciēre). Jauniešu delinkventas uzvedības biežuma noteikšanai tika izmantota Delinkventas uzvedības biežuma aptauja (Frequency of Delinquent Behavior, Loeber & Dishion, 1983; ko latviski tulkojusi K. Skara, 2013). Jauniešu izjustās vainas apmēru noteikšanai tika izmantota Kauna un Vainas aptauja (KVIA) (Guilt and Shame Proneness scale – GASP, Cohen et al., 2011; aptauju izstrādājuši un adaptējuši latviski Mālkalniēte, J. Ķirsis, Līvena un Vasiļevska, 2012) un arī Kauna kompasa skala (Compass of Shame, Elison, Pulos & Lennon, 2006; ko latviski adaptējusi Līga Savicka, 2018).

Pētījuma rezultāti liecina, ka sevis un citu vainošana, tāpat kā atkāpšanās, ir saistīta gan ar bērnu depresijas pazīmēm kopumā un tās apakšskalām, gan ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi kopumā un tās apakšskalām. Savukārt citu vainošana un savas uzvedības negatīvs pašnovērtējums saistīts ar delinkventas uzvedības biežumu. Tāpat delinkventas uzvedības biežumu ietekmē traumatiskas bērnības pieredzes un tādi depresijas faktori kā negatīvs pašvērtējums un garastāvoklis.

Bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes 16% apjomā prognozē delinkventas uzvedības biežumu pētījuma ietvaros.

Atslēgas vārdi: izjustā vaina, bērnības traumas pieredze, jauniešu depresija, delinkventas uzvedības biežums.

ABSTRACT

The aim of the study was to determine the association between perceived guilt and the frequency of delinquent behaviour, traumatic childhood experiences and signs of depression in adolescence aged 14-18 years.

The study involved 50 young people aged 14 to 18, 32 girls, 17 boys, and 1 other, who completed the survey electronically. The average age of the respondents was 17 years.

The severity of depression in young people was measured by the Children's Depression Inventory (CDI; Kovacs, 1980; adapted in Latvia by S. Voitkāne and S. Miezīte, 1994). Adolescence experiences of domestic violence are measured by the Childhood Trauma Questionnaire (CTQ) (CTQ; Fink & Bernstein, 1995; adapted by S. Sebre, L. Lebedeva, and I. Trapenciere in Latvia in 2004). The Frequency of Delinquent Behaviour Survey (Loeber & Dishion, 1983; translated into Latvian by K. Skara, 2013) was used to determine the frequency of delinquent behaviour in adolescence. The Guilt and Shame Proneness Scale (GASP, Cohen, et al., 2011; developed and adapted in Latvian by Mālkalniēte, J. Ķirsis, Līvena and Vasilevska. 2012) as well as Shame and Guilt Compass Scale (Compass of Shame, Elison, Pulos & Lennon, 2006; adapted in Latvian by Līga Savicka, 2018) was used to determine the extent of guilt felt by adolescence.

The results of the study show that blaming oneself and others, as well as withdrawal, is associated with the signs of depression in adolescence in general and its subscales as well as with the experience of trauma in childhood in general and its subscales. Blaming others and negative self-esteem for one's own behaviour is related to the frequency of delinquent behaviour. The frequency of delinquent behaviour is influenced by traumatic childhood experiences and depressive factors such as negative self-esteem and mood.

16% of traumatic experiences in childhood predict the frequency of delinquent behaviour within the study.

Keywords: felt guilt, childhood trauma experience, depression of adolescence, frequency of delinquent behaviour.

SATURS

ANOTĀCIJA	2
ABSTRACT.....	3
TEORĒTISKĀ DAĻA	5
Bērnībā piedzīvotā traumatiskā pieredze	6
Delinkventa uzvedība.....	8
Izjustā vaina.....	10
Jauniešu depresija.....	12
Izjustās vainas saistība ar delinkventu uzvedību	13
Izjustās vainas saistība ar jauniešu depresiju.....	15
Izjustās vainas saistība ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi.....	16
METODE	19
Pētījuma dalībnieki	19
Instrumentārijs.....	19
Procedūra.....	21
REZULTĀTI.....	22
DISKUSIJA.....	29
SECINĀJUMI	36
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS	38

TEORĒTISKĀ DAĻA

Bērnībā piedzīvota traumatiska pieredze var atstāt tiešas sekas uz cilvēka tālāko personības attīstību un pasaules redzējumu. Vainas izjūta, kas bieži ir pavadoša izjūta pēc traumatiskām pieredzēm, tiek uzskatīta par iemācītu emociju, kas sociuma interesēs stimulē indivīda vēlmi uzvesties iespējami atbildīgi un sociāli vēlami. Tāpat pētījumi rāda, ka personai izjūtot vainu un nespējot kompensēt vai atrisināt situāciju, pie kā tā pati ir vainīga, rodas vajadzība pēc sevis sodīšanas (*self-punishment*), kas darbojas kā apstiprinājums vēlmei nākotnē ievērot pārkāptās normas (Nelissen & Zeelenberg, 2009). Konkrētā pētniecības darba ietvaros tiek pētīta vainas apziņas un depresijas korelācija, kas, atsaucoties uz pētījumos pieejamo informāciju, varētu tikt uzskatīta par, piemēram, ilgstošas sevis sodīšanas sekām. Savukārt bērnībā piedzīvotas traumatiskās pieredzes iespaids uz jauniešu delinkventas uzvedības potenciālu attīstību ir vairākkārtīgi uzrādījis kā spēcīgs pastiprinātājs nevēlamai uzvedībai. Pētījums, kas aplūkoja bērnībā piedzīvoto nelabvēlīgo apstākļu un traumatiskas pieredzes ietekmi uz jauniešu pārkāpēju noziedzīgajām darbībām, uzrādīja tiešu savstarpēju korelāciju. Aplūkotās nelabvēlīgās/traumatiskās pieredzes ietvēra stingru audzināšanu, piesaistes problēmas, pamešanu novārtā, izjustu agresiju, kas kopumā uzskatāmi par antisociālas uzvedības veidošanās pamatelementiem. Secīgi, minētās uzvedības var tikt uzskatītas arī par psihopātiju veicinošiem riska faktoriem. Attiecīgi negatīvās bērnības pieredzes, pēcāk novērojamas ātrākā iesaistē antisociālās darbībās, pirmā aresta un noziegumu smagumu pakāpēs, jeb delinkventas uzvedības (Baglivio, Wolff, Delisi, & Jackowski, 2020).

Pētniecības darbam izvēlēta jauniešu vecumu grupa 14 - 18 gadi, jo atsaucoties uz Latvijas Republikas Krimināllikuma (KL) 11. pantu, tas paredz kriminālatbildības iestāšanos no 14 gadu vecuma, bet 18 gadi iezīmē pilngadības iestāšanos. Pētījumi, kas apskata dažādus faktoros, kas ietekmē jauniešu antisociālas uzvedības veidošanos, kā būtiskus atzīmē gan pakļaušanos vienaudžu spiedienam, gan faktoros, kas saistīti ar īstermiņa un nākotnes perspektīvām. Tāpat jauniešu lēmumu pieņemšanā papildus sociālajiem aspektiem jāņem vērā arī bioloģiskie faktori un kognitīvā kapacitāte, kas bieži vien viņus ierobežo vai rada nespēju pieņemt sociāli atbildīgus lēmumus. Pētījuma, kuru respondentus sastādīja jauniešus vecuma grupā no 13-18 gadiem, rezultāti, uzrādīja, ka jaunieši, kas ir veikuši likuma pārkāpumu un ir aizturēti, vairāk domāja par nākotni ietekmējošām sekām, kas radušās no iesaistes delinkventās darbībās un uzrādīja daudz mazāku iespējamību pakļauties vienaudžu spiedienam nekā jaunieši, kas nebija aizturēti. Kas ļauj secināt, ka pareizi piemeklēta soda piemērošana un objektīva vainas izjūta var palīdzēt un ierobežot jauniešu vēlmi atkārtoti pakļauties vienaudžu spiedienam un nokļūt līdzīgās situācijās (Fried, & Reppucci, 2001).

Atsaucoties uz jaunākajiem publiski pieejamajiem Latvijas Valsts policijas oficiālajiem statistiskajiem datiem par 2020. gada pirmajiem sešiem mēnešiem (no janvāra līdz jūnijam), nepilngadīgo personu skaits, kurām sastādīti administratīvā pārkāpuma protokoli, ir 3220 personas. Tāpat sastādīto administratīvā pārkāpuma protokolu skaits citām personām par bērnu tiesību pārkāpšanu iepriekš minētajā laika posmā bija 2001 protokols. Konkrētās statistikas sakarā jāmin, ka noziegumi veikti Covid-19 ierobežojumu laikā, kas, iespējams, ir ietekmējis sastādīto protokolu skaitu. No teorijas perspektīvas pētījumi uzrāda, ka, lai pēc iespējas kvalitatīvāk ierobežotu noziedzības līmeni nākotnes perspektīvā, ir jāpievērš uzmanība tieši antisociālas uzvedības izpausmēm jauniešu vecumā (Moffitt, 1993). Tāpat pētījumi, kas aplūkoja bērības traumatiskās pieredzes ietekmi uz juvenīlo noziedzību, uzrādīja, ka depresija līdztekus delinkventai uzvedībai pozitīvi korelē ar bērībā gūtu traumatisku pieredzi (Day et.al. 2013). Iepriekš minētie statistiskie un pētījumos iegūtie dati aktualizē tēmas nozīmīgumu, jo norāda uz eksistējošu problēmu, kas apstiprina, ka bērībā piedzīvota traumatiska pieredze var kalpot par spēcīgu faktoru delinkventas uzvedības attīstībā, vēl jo vairāk, tā var tieši korelēt ar vainas izjūtu un depresiju. Paplašinātāka tēmas izpēte var potenciāli būt noderīga preventīvajā darbā ar jauniešiem, lai precīzāk identificētu riska grupas un ierobežotu asociālas uzvedības attīstību.

Kā pētījuma mērķi darba autore izvirza noteikt sakarības starp izjusto vainu un delinkventas uzvedības biežumu ar bērībā piedzīvotu traumatisku pieredzi un depresijas pazīmēm jauniešiem vecuma posmā no 14 līdz 18 gadiem.

Lai sasniegtu izvirzīto darba mērķi, autore uzdod divus pētījuma jautājumus:

- 1) Vai un kāda saistība pastāv starp vainas izjušanu ar bērībā piedzīvotu traumatisku pieredzi, delinkventas uzvedības biežumu un depresijas iezīmēm jauniešiem?
- 2) Kurš no mainīgajiem lielumiem -, izjustā vaina, piedzīvotā traumatiskā pieredze vai depresijas iezīmes - visbūtiskāk prognozē delinkventu uzvedību?

Bērībā piedzīvotā traumatiskā pieredze

Personas attīstību ietekmē visas viņas dzīves laikā uzkrātās pieredzes, jo īpaši, ja tās bijušas traumatiskas un nodarījušas fizisku kaitējumu vai emocionālus pārdzīvojumus. Piedzīvotais paralēli sociumam, kurā indivīds atrodas, un viņa individuālajām personības iezīmēm, veido tālāko skatījumu uz dažādām grūtībām, un ir definējams kā galvenais faktors tam, cik veiksmīgi indivīds spēs adaptēties līdzīgām grūtībām nākotnē. Vēl jo vairāk, bērībā piedzīvotas traumatiskas pieredzes uzskatāmas par spēcīgiem psihopatoloģiju attīstītājiem, kā arī kognitīvas un psihoemocionālās attīstības ierobežotājiem (Saunders, & Adams, 2014). Bērībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes, kā fiziska vardarbība, pētījumos uzrādījušas

augstu korelāciju ar dažādu atkarību veidošanās risku. Individīdi, kas bērnībā piedzīvojuši traumatiskas pieredzes, uzrādīja zemākus rezultātus emociju paušanā, grūtību pārvarēšanas spējās, mentālās atslābināšanās spējās, spējā fokusēties uz problēmām, emocionālā atbalsta izmantošanas prasmēs un grūtību pārvarēšanā ar reliģijas palīdzību. Emocionālā, fiziskā, seksuālā varmācība un atstāšana novārtā izraisa zemu pašvērtējumu, problēmas seksuālā un starppersonu līmenī, kā arī var veicināt psihiatrisku saslimšanu attīstību un dažādas sociāla rakstura problēmas (Toker., Tiryaki., Özçrūmez., & Iskender, 2011). Ķīnā veiktajā pētījumā, kas aplūkoja bērnības traumatiskās pieredzes ietekmi uz personības traucējumiem, iezīmējās skaidras saistības ar noteiktiem personības traucējumiem un bērnībā piedzīvotu traumu. DSM-V B klāstera personības iezīmes - histērija, narcisms, antisociāla uzvedība un robežstāvokļa traucējumi - uzrādīja visaugstāko korelāciju ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi (Zhang et al., 2012). Bērnībā piedzīvotā vardarbība, papildus stimulējot kauna izjūtu, var radīt disociatīvus simptomus un novest pie pastāvīgas baiļu sajūtas, trauksmes un depresijas. Neklīniskās grupās veiktie pētījumi norāda, ka emocionālā vardarbība tāpat kā emocionālā atstumšana ir uzskatāmi par vienlīdz nozīmīgiem trauksmi un depresiju prognozējošajiem faktoriem, tāpat tās abas saistītas ar līdzīgām seksuālām shēmām, kas sevī ietver kauna izjūtu, neaizsargātību pret pāridarījumu, kā arī pašupurēšanos (Wright et al. 2009).

Nav precīzu datu, kas noteiktu konkrētu vecumu, kurā piedzīvotā trauma bez fiziskām sekām atstātu paliekošu iespaidu uz bērna psihi, tā kā galvenais noteicošais faktors ir katra indivīda kognitīvā attīstība traumas brīdī, gana arī citi aizsargājošie faktori, tomēr gan zinātniskie, gan klīniskie pētījumi iezīmē mazu iespējamību traumas verbālai izgūšanai, ja tā notikusi līdz divu gadu vecumam. Līdz ar bērna pieaugšanu no infantilās amnēzijas perioda pētījumos skaidri iezīmējas traumatiskas pieredzes atmiņas, kas ir spēcīgākas par ikdienišķa rakstura atmiņām. Papildus kognitīvajiem faktoriem traumatiskas pieredzes tiek saistītas ar psiholoģiskiem stāvokļiem, emocionālām reakcijām un sociālajiem faktoriem, kas var pozitīvi vai negatīvi ietekmēt atmiņu un atmiņas attīstību. Emocionālās reakcijas uz traumatiskiem notikumiem un pieredzēm, kā disociēšanās un pēctraumatiskais sindroms (PTSD), norāda, ka traumatiskās pieredzes atstāj iespaidu uz mentālo veselību, kas atsevišķos gadījumos var apdraudēt veselīgu atmiņas attīstību vai ietekmēt izgūstamās atmiņas un informāciju. Neiropsiholoģijā veiktie pētījumi, kas aplūko traumatiskas pieredzes atstātās sekas uz atmiņu, iezīmē uz traumas brīdī izjusto stresa hormonu negatīvo ietekmi uz hipokampu, kas ir svarīga atmiņu nostiprināšanas procesā (Cordón et al. 2004).

Pētījums, kas apskata traumatiskas pieredzes sekas un indivīda psiholoģisko labklājību, norāda uz saikni starp neirotikām personības iezīmēm un PTSD. Turklāt tajā tiek akcentēta temperamenta nozīme, kas ietver sevī afektīvās un uzvedības iezīmes, kas

novērojamas kopš bērna vecuma, ir relatīvi stabilas un korelē ar pieaugušā personību. Īpaši tiek izcelts grūtais temperaments, kas raksturīgs bērniem, kas iezīmē būšanu negatīvā noskaņojumā, zemu adaptivitāti, regularitāti, atsvešinātību un neirotismu. Lielā populācijā veiktā pētījuma rezultāti iezīmēja, ka augstāka grūtajam temperamentam raksturīgo iezīmju intensitāte pozitīvi koralēja ar PTSD pēc piedzīvotas traumatiskas pieredzes bērībā (Wisman, Croft & Zammit, 2021).

Kopumā bērībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes sekas uz indivīdu ir atkarīgas no vairāku faktoru kopuma, tādiem kā temperaments, sociālās vides ietekme un indivīdam raksturīgie psihofizioloģiskie aspekti. Indivīda piedzīvotā trauma infantilajā, neverbālajā periodā statistiski neatstāj tikpat nozīmīgas sekas kā vēlākos attīstības posmos. Lai noteiktu katram indivīdam raksturīgās sekas, ir vajadzīgs veikt individuālu psiholoģisko izpēti, tomēr kopumā pētījumu meta analīze uzrāda virkni potenciālo risku: atkarību veidošanos, personības traucējumu un vai psihiatrisku saslimšanu attīstību, psihoemocionālās un uzvedības grūtības, kā arī atmiņas traucējumus. Kā papildu saistošie riska faktori iezīmējas arī izjustā vaina un depresija, kas sīkāk tiks apskatīta citās darba apakšnodaļās un pētījumā.

Delinkventa uzvedība

Delinkventa uzvedība iezīmē tādu jauniešiem raksturīgu uzvedību, kas ir antisociāli vērsta un koncentrēta uz pieņemto normu pārkāpšanu, gan likuma ietvaros sodāmu, gan nesodāmu (Cloward & Ohlin, 1960, p.3., kā minēts Slagt et al. 2015). Iespējams, ka indivīdi, kas auguši vienā sociālajā vidē, pat vienā ģimenē, atšķirsies tajā, kā viņi uztver pasauli, tajā pieņemto kārtību un tiek galā ar dzīves grūtībām. Jauniešiem raksturīgs maksimālisms, pasaules apšaubīšana un robežu pārbaudīšana, kas veido daļu no viņu kļūšanas par pieaugušiem cilvēkiem procesa. Papildus pasaules iepazīšanai ārpus bērna vecuma grupas jauniešiem nākas saskarties arī ar hormonālām pārmaiņām, ko papildina sociālais spiediens mainīt savu uzvedību, kļūstot pieaugušam, un uzņemties vairāk atbildības. Iekšējā disonance pie attiecīgiem apstākļiem, kuros jauniešis atrodas, var stimulēt viņa uzvedības maiņu, delinkventai uzvedībai kļūstot par savas varas instrumentu.

Atsevišķi pētījumi, kas apskata delinkventas uzvedības attīstību veicinošos riskus, iezīmē, ka jau trīs gadu vecumā novērojamās uzvedības grūtības var būt spēcīgi indikatori tālākai nevēlamas uzvedības attīstībai, piemēram, 10 gadu vecumā. Pētījumā īpaši izceļ grūto temperamentu kā spēcīgu pamatu delinkventas uzvedības attīstībai nākotnē, īpaši, ja ar bērnu netiek strādāts, lai mainītu viņa uzvedību un tādejādi sniegtu bērnam vajadzīgo atbalstu (Leech et al., 2003).

Atsaucoties uz sociālās iemācīšanās teoriju, viens no būtiskākajiem delinkventas uzvedības veicinošajiem faktoriem ir vide, kurā jauniešs atrodas, gan viņa mājās, gan komunikācijā ar saviem vienaudžiem. Teorijas perspektīvā krimināla uzvedība tiek raksturota kā iemācīta uzvedība, un tās apgūšana lielākoties notiek grupās jeb tuvajā sociālajā vidē, kurā jauniešs uzturas. Nepareizas motivācijas, impulsi un racionalizējošā attieksme pret pārkāpumiem šādā vidē var tikt uzskatīta par delinkventas uzvedības veicinātāju. Savukārt no vispārējās noziedzības teorijas perspektīvas delinkventas uzvedības pamatā sociālajiem faktoriem, kas saistīti ar vienaudžiem, visnozīmīgākās ir tieši attiecības ar ģimeni. Nepietiekami kvalitatīvas audzināšanas sekas, kurās sistemātiski kopš bērna vecuma netiek sniegts vajadzīgais atbalsts un trūkst noteiktu robežu vai atbilstošas kontroles situācijās, kurās bērns/jauniešs ir uzvedies kaitnieciski vai antisociāli, noved pie zemas paškontroles vēlākā vecumā (Piquero, 2016). Arī pētījumi, kas apskata delinkventas uzvedības attīstību, uzrāda, ka, lai arī socioekonomiskie apstākļi ir ļoti nozīmīgs faktors delinkventas uzvedības attīstībā, par tiem svarīgāks faktors ir neeksistējošas vai zemas kvalitātes attiecības ar saviem vecākiem/aizgādņiem. Psihopatoloģiskās problēmas kādam no vecākiem papildus akadēmiskajām un bioloģiskām grūtībām var kļūt par delinkventas uzvedības attīstītāju (Azeredo, Moreira, Figueiredo & Barbosa, 2019).

Delinkventas uzvedības attīstība no vides faktoru perspektīvas izdala divas pamata grupas, kopīgo un individuālo, kas ietekmē divu radniecīgu indivīdu attīstību. Pētījumā, kas apskatīja dvīņu attīstības īpatnības lēmumu pieņemšanā, iezīmējās kopīgie faktori kā vide, kurā indivīds dzīvo, jeb sociālās ietekmes - ģimene, socioekonomiskais stāvoklis, audzināšanas stils un dzīvesvieta. Šis faktoru kopums uzskatāms par vienojošiem faktoriem, jo abiem radniecīgajiem indivīdiem dod ļoti līdzīgu vai pat vienādu pamatu. Individuālie faktori ir tie, kas darbojas neatkarīgi no kopīgajiem un ir unikāli tikai konkrētajam indivīdam, kā, piemēram, viņa pieredzes. Abi faktori darbojas vienlīdz spēcīgi, nosakot indivīda uzvedības attīstību un saskaroties ar grūtībām vienā faktoru grupā ir būtiski pārlicināties, ka otra faktoru grupa tiek uzturēta balansā (Barnes, Boutwell & Beaver, 2014).

Pētījumi, kas apskata dzimumatšķirības un delinkventas uzvedības attiecības jauniešiem Korejā vecuma grupā no 12 līdz 18 gadiem, uzrādīja, ka konkrētajā populācijā saskatāmas atšķirības antisociālās uzvedības izpausmēs starp dzimumiem. Jaunās sievietes uzrādīja daudz mazāku iesaisti antisociālās un agresīvās darbībās, viņu delinkventās uzvedības izpausmes bija vairāk saistītas ar depresiju un atkarībām. Jaunie vīrieši uzrādīja augstas korelācijas ar neatļautu vielu lietošanu, agresiju, antisociālas personības attīstību un risku tikt seksuāli izmantotiem. Turklāt jaunie vīrieši uzrādīja augstāku korelāciju ar vecuma un delinkventas uzvedības dinamiku, iezīmējot, ka, kļūstot vecākiem, uzvedības

pasliktināšanās risks ir daudz augstāks nekā jaunajām sievietēm. Abu dzimumu rezultāti neuzrādīja atšķirības ģimenes dinamikas nozīmei delinkventas uzvedības kontekstā, tādējādi norādot, ka tas ir vienādi nozīmīgs faktors neatkarīgi no dzimuma (Hun-Soo & Hyun-Sil, 2005).

Jauniešiem raksturīga vēlme aktīvi komunicēt ar saviem vienaudžiem, tādējādi saņemot, piemēram, vēlamo sociālo atbalstu un piederības sajūtu, taču, kā iepriekš minēts, nelabvēlīgas grupas vides apstākļos šāda komunikācija var kalpot par delinkventas un antisociālas uzvedības risku. Longitudinālais pētījums, kas apskatīja, vai un kādas personības iezīmes pakļauj jauniem riskam antisociālas uzvedības attīstībai, uzrādīja, ka kā nozīmīgākā personības iezīme nevēlamās uzvedības attīstībā ir apzinīguma trūkums. Tas palielina risku atrasties delinkventu vienaudžu kompānijās, attaisnojot grupas ietvaros veiktās nevēlamās un antisociālās darbības. Turpretim augsts apzinīgums darbojas kā aizsargfaktors, ļaujot indivīdam sevi distancēt no nevēlamās vides un notiekošajā neiesaistoties, un nepakļaujoties vienaudžu spiedienam (Slagt et al., 2015).

Attiecīgi ir iespējams secināt, ka var samazināt delinkventas uzvedības risku pārliedzinoties, ka individuālie resursi ir balansā, jeb problēmas bioloģiskajos, sociālajos, individuālajos un kopīgajos faktoros nav vienlaicīgas. Jaunieša delinkventas uzvedības izpausmes nav viennozīmīgas, tās var atšķirties arī dzimumu ietvaros, tāpat tām vienmēr nav jābūt saistītām ar sodāmiem likuma pārkāpumiem. Pētot jauniešu psihoemocionālo attīstību, ir svarīgi ņemt vērā viņa individuālās pieredzes un personības īpatnības, kas viņu var iekļaut riska grupā, vai stimulēt viņa piesaisti nevēlamās vienaudžu grupās.

Izjustā vaina

Vaina tiek uzskatīta par vienu no galvenajām sociāli vēlamajām emocijām, jo tā stimulē indivīdu rīkoties sociāli vēlami. Pieļaujot kļūdas vai rīkojoties pretēji sociuma interesēm, indivīds apdraud sociālo kārtību. Vaina ir sociālās kārtības uzturēšanas rīks, kas palīdz saglabāt kārtību un nodrošina veiksmīgu un ilgtspējīgu sabiedrības funkcionēšanu. Bērnībā iemācītā vainas izjūta indivīdam visbiežāk ir klātesoša visā viņa mūža garumā, tās stimulāciju vai regresiju ietekmē dažādi faktori, piemēram, vide, indivīda personība un ar viņu notikušais dzīves gaitās.

Pusaudžu (12 līdz 18 gadi) spējas regulēt viņu emocijas paaugstinās, salīdzinot ar viņu spējām pirmspubertātes vecumā. Emociju regulācija kļūst niansētāka un balstās uz motivāciju, sociālo kontekstu un emociju tipu. Pusaudžiem paaugstinās izpratne par stappersonu attiecībām un sekām, paužot konkrētas emocijas. Būtiski atzīmēt, ka mainās arī attiecību dinamika ar saviem vecākiem un vienaudžiem, bieži mainot to nozīmīgumu, vecāku

viedoklis kļūst mazāk svarīgs, bet vienaudžu atzinība kļūst nozīmīgāka (Zeman et al., 2016). Pieaugot no bērna vecuma un kļūstot par pusaudzi, indivīdam sāk izveidoties vainas izjūta, kas ir vairāk līdzīga tādai, ko izjūt pieaugušie. Ego iespaidā pusaudzis no primitīvās, eksternalizētās un neapzinātās vainas, ko nosaka viņa emocionālā pieredze un attiecības ar vecākiem, kļūst par tādu, kas ir apzināta un rodas vairāk no indivīda paša perspektīvas un uzkrātās pieredzes. Pusaudža eksternalizētās primitīvās vainas apziņas kļūšana par uz ego balstītu internalizētu vainas apziņu ir nozīmīga indivīda attiecību pārmaiņās ar viņa vecākiem un iezīmē viņa sociālās neatkarības sākumu (Tsutsumi, 1999).

Pētījumi norāda, ka izmaiņas attiecību un sociālajos procesos ir uzskatāmas par pamatu adaptīvai funkcionēšanas spējai pusaugu un jauno pieaugušo vecumā. Prosociālās un jo īpaši morāli negatīvās emocijas kā kauns un vaina tiek uzskatītas par nozīmīgām briedumam, jo tās darbojas kā sociālie regulatori, nodrošinot balansu starp indivīda personīgajām interesēm un sociuma interesēm, tiesībām un vajadzībām (Smetana et al., 2006, kā minēts Whittle et al., 2016). Nepārliciecinātības un pārspīlētas rūpes par citu cilvēku viedokli biežums un intensitāte pusaugu vecumā bieži korelē ar negatīvajām morāles emocijām kā kauns un vaina, padarot to par iespējamu psihopatoloģijas attīstītāju (Zeman et al., 2006). Pētījums, kas aplūkoja jauniešu un jauno pieaugušo neiropsiholoģiskās īpatnības un to attiecības ar vainas un kauna izjūtu jauniešiem vecuma grupā no 15 līdz 25 gadiem, uzrādīja, ka kortikālā retināšanās pusaudža vecumā var būt saistīta ar augstāku sociāli emocionālo funkcionēšanu (Whittle et al., 2016). Tātad iespējams secināt, ka tādas negatīvās morāles emocijas kā vaina asociējas nevis tikai ar sociālajiem aspektiem, bet arī psihofizioloģiskajiem.

Izjustā vaina tiek definēta kā prosociāla emocija, tomēr atsevišķi pētījumi iezīmē, ka tās izpausmes nav viennozīmīgas. Noteiktās situācijās vai vecuma grupās, piemēram, starp jauniešiem, vaina var darboties kā uzvedības ierobežotājs, tā var būt vērsta uz nevēlamās uzvedības maiņu, bet ne pārtraukšanu. Pētījums, kas tika veikts pusaudžu izlasē ar vidējo vecumu 12 gadi, uzrādīja, ka izteiktāka vainas apziņas izjušana cieši korelēja ar mazāku agresijas izteiktības pakāpi, bet ne agresijas tūlītēju pārtraukšanu. Tāpat vienaudžu starpā pusaudži var atkārtoti paust agresiju pret savu vienaudzi un neizjust spēcīgu vainu par nodarīto, jo paši cieš no agresijas konkrētajā vidē. Secinot, vainas apziņa ir adaptīva un mainīga, tā spēj pielāgoties indivīda konkrētajai situācijai (Roos, Hodges & Salmivalli, 2014).

Attiecīgi ir iespējams secināt, ka izjustā vaina ir negatīvās morāles emocija, kuru indivīds ir apguvis caur savu attiecību pieredzi ar vecākiem, vienaudžiem un, mijiedarbojoties ar sociumā valdošajām vērtībām, morālēm. Pieaugot un sasniedzot pubertātes vecumu, indivīda eksternalizētā un neapzinātā vainas apziņa sāk mainīties uz internalizēto, kas

koncentrējas uz sava Ego vajadzībām. Attiecīgās izmaiņas iespējams saistīt ar indivīda pietuvināšanos pieaugušā dzīves posmam. Svarīgi norādīt, ka, lai arī vainas apziņa tiek uzskatīta par prosociālu emociju, tā ir adaptīva un jo īpaši jauniešu vecumā var izpausties ar atsevišķām prosociālām darbībām atkarībā no situācijas, kurā viņš atrodas, bet nenožīmē pilnīgu antisociālu darbību tūlītēju pārtraukšanu.

Jauniešu depresija

Līdz ar pubertātes iestāšanos jauniešiem nākas saskarties ar dažādām pārmaiņām, gan fiziskām, gan psihofizioloģiskām, gan sociālām. Pārmaiņas ietekmē ne tikai to, kā pusaudzis sevi uztver pats, bet arī, kā viņu uztver citi, kas var radīt iekšējo disonansi. Jauniešu depresijas risks ir daudz augstāks, ja kāds no vecākiem ir piedzīvojis depresīvu epizodi vai atkārtotas epizodes, vai, ja abiem vecākiem novērojamas kādas psihopatoloģijas. Depresijas risks palielinās līdz ar ģenētisko predispozīciju, jo lielāks skaits no jaunieša tuvajiem radniekiem saskārušies ar depresiju vai citiem personības traucējumiem, tādiem kā robežstāvokļa traucējumi, trauksmes traucējumi un agrafobija. Jaunieši, kas cieš no trauksmes traucējumiem un / vai depresijas, uzrāda augstu risku atkarību raisošu vielu lietošanā, kā arī potenciālu pašnāvības risku. Pirmspubertātes vecuma bērni veido statistiski mazu daļu no jauniešu depresijas kopuma, un šajā vecuma grupā neiezīmējas izteiktas dzimuma atšķirības. Savukārt, sasniedzot pusaudžu vecumu, meitenes uzrāda lielāku risku ar depresiju saistītai ruminēšanai un trauksmes traucējumiem, kas tiek saistītas ar pubertātes radītajām bioloģiskajām izmaiņām un sociālo spiedienu. Tāpat atšķirīgs ir veids, kādā katrs no dzimumiem reaģē uz traucējuma izraisītajām grūtībām, meitenes mēdz noslēgties sevī un risināt problēmas iekšējā līmenī, tādejādi stimulējot trauksmes un depresijas attīstību, savukārt zēni mēdz būt ekspresīvāki un savas grūtības realizēt uz āru ar neatļautu vielu lietošanu vai agresīvu un izaicinošu uzvedību (Parker & Roy, 2001).

Pētījums, kas apskatīja juvenilās noziedzības attiecības ar kognitīvajiem traucējumiem Malaizijas juvenilo noziedznieku populācijā, uzrādīja, ka augstāki depresijas rādītāji novērojami tieši jauniešiem, kas pārkāpuši likumu, jo īpaši meitenēm, salīdzinot ar populāciju kopumā. Tāpat jauniešiem, kas pusaudžu vecumā saskarās ar depresijas epizodēm, ir augstāks risks atkārtotām epizodēm vēlāk dzīvē. Paralēli depresijai šie jaunieši statistiski biežāk cieš no citiem kognitīviem traucējumiem, kas ietekmē viņu emociju regulācijas spējas (Nasir, Zamani, Yusoff & Khairudin, 2010). Attiecīgi pusaudžiem, kuri saskarās ar emociju regulācijas problēmām, pastāv augsts risks kognitīvo traucējumu attīstībai, kas var ietekmēt viņu spējas apzināties savu darbību sekas vai izreaģēt tās sociāli vēlamā veidā. Iegūtos rezultātus iespējams papildināt ar pētījumu, kas apskatīja jauniešu delinkvences attīstības

faktorus 555 indivīdu lielā izlasē. Neadresēta un neārstēta jauniešu depresija visaugstāk korelēja ar delinkventu uzvedību. Rezultāti grupās, kurās jaunieši, kas cieš no depresijas, bija saņēmuši atbalstu dažādās formās, uzrādīja veiksmīgāku emociju kontroli un pašizpratni, un tas samazināja iesaistīšanos antisociālās uzvedības izpausmēs (Mallet, Stoddart & Seck, 2009).

Jauniešu depresijai raksturīga agresivitāte un aizkaitinājums, kā arī citas destruktīvas uzvedības, kas pretēji pieņemumam par pieaugušo depresiju, saistīta ar visaptverošām bēdām. Tāpat jaunieši daudz retāk meklē palīdzību, jo ne vienmēr ir spējīgi definēt, ka saskaras ar depresiju, tādēļ bieži vien viņu problēmas paliek neatrisinātas vai interpretētas kā, piemēram, motivācijas problēmas vai pārejas vecums. Pētījums, kas aplūkoja depresiju prognozējošos faktorus jauniešiem 1057 lielā respondentu grupā, kā galveno vienojošo depresiju stimulējošo faktoru minēja aktīvas konflikta situācijas ģimenē (Paul & Usha, 2020). Iegūtie rezultāti korelē ar citu pētījumu, kurā juvenilā depresija apskatīta no neiropsiholoģijas perspektīvas. Pētījums norāda, ka saskare ar augsta riska stresoriem agrīnā vecumā līdztekus socializēšanās trūkumam un neesošam ģimenes atbalstam spēcīgi ietekmē centrālās nervu sistēmas attīstību, kas pēcāk var rezultēties depresijā, samazinot neirālo atkopšanos un palielinot depresijas epizožu atkārtšanās risku dažādos dzīves posmos (Henje et al., 2015).

Secinot, jauniešu depresija uzskatāma par spēcīgu delinkventas uzvedības riska faktoru, kas saistīts ar kognitīvajām, psihoemocionālajām un psihofizioloģiskajām izmaiņām. Tāpat juvenilās depresijas attīstība ir tieši saistīta ar bioloģisko predispozīciju, kas nāk no ciešām radnieciskām saitēm, kā arī ar nestabilu situāciju ģimenē. Juvenilā depresija atšķirībā no pieaugušajiem raksturīgās depresijas var izpausties agresīvā un emocionāli nestabilā uzvedībā, nevis apātiskā mierā, tieši tādēļ to var būt grūtāk atpazīt un ārstēt. Papildus iepriekš minētajam, pastāv augsts risks nepamanīt depresijas attīstību jauniešiem, jo to iespējams sajaukt ar pusaudžu vecumam raksturīgo mainīgo noskaņojumu, straujiem enerģijas kritumiem un kāpumiem, kā arī nevēlēšanos uzturēt tik ciešas attiecības ar ģimeni kā agrāk. Jauniešu depresijai raksturīgas arī atšķirīgas tās izpausmes starp dzimumiem. Meitenēm saskaroties ar depresiju, raksturīgāka problēmu internalizēšana, kas stimulē trauksmi un attīsta bezspēcības sajūtu. Turpretim zēniem depresijas gadījumā raksturīgāka eksternalizēta uzvedība, kas var strauji attīstīties asociālās darbības un atkarību raisošu vielu lietošanā.

Izjustās vainas saistība ar delinkventu uzvedību

Vainas izjūta saistībā ar delinkventu uzvedību darbojas kā paredzama morāla emocija, kas prosociālos apstākļos ir nevēlamās uzvedības ierobežotājs, tādejādi indivīdiem ir mazāka iespēja pastrādāt noziedzīgas, antisociālas darbības, ja viņi pieņem, ka par to izjutīs vainas

sajūtu. Lai arī konceptuāli sabiedrība balstās uz vienota vērtību un morāles pamata, tās interpretācija un uzsvara likšana uz atsevišķiem tās aspektiem ir pakļauta indivīda izpratnei par to, kāda uzvedība būtu sagaidāma, un kādas robežas viņš ir gatavs pārkāpt. Atšķirībā no pieaugušiem indivīdiem bērniem un jauniešiem ir ierobežota dzīves pieredze, un viņi savā pasaules redzējumā ir tendēti balstīties uz sociālo loku, kas viņiem ir apkārt, attiecīgi viņu uztvere par antisociālu uzvedību būs pietuvināta tai, kāda valda viņiem apkārt. Vēl jo vairāk, viņu vainas izjūta būs balstīta tajā, kādu attieksmi par pareizu vai nepareizu uzvedību viņam būs parādījuši vecāki vai personas, kas iesaistītas viņa audzināšanā (Thomas & McCuddy, 2020).

Jaunieši, kas nāk no sociāli atbalstošas un mīlošas vides, kurā viņu vecāki vai aizbildņi ir iepazīstinājuši un uzturējuši prosociālas uzvedības modeli kā paraugu audzināšanā, papildus nodrošinot viņus ar drošību, šādas uzvedības ir internalizējuši un orientējoši daudz biežāk izjūt vainu vai kaunu par padarīto (Grusec, 2011). Vaina kā moralizējoša emocija var ietekmēt jauniešu vēlmi iesaistīties antisociālās uzvedībās, gan darbojoties kā stimulējošs faktors, ja jaunietis izjūt vainu, un kā demotivators, ja jaunietis neizjūt vainu par viņa veiktajām darbībām (Boeck, 2017). Attiecīgi iespējams secināt, ka tie jaunieši, kas spēj izjust vainu par savu rīcību sekām, potenciāli mazāk iesaistīties antisociāla rakstura darbībās, jeb neuzrādīs delinkventas uzvedības pazīmes, kā tie jaunieši, kas vainu par savas rīcības sekām neizjūt. Šādi secinājumi ir apstiprināti pētījumos, kas aplūko vainas un antisociālas, tai skaitā kriminālas, uzvedības korelācijas, atkārtoti uzrādot, ka tie indivīdi, kam novērojama augstāka izjustā vaina un kauna izjūta, domājot par noziedzīgu darbību veikšanu, uzrāda zemākus rezultātus reālā dalībā noziedzīgās darbībās (Svensson et al., 2013).

Papildus mājas vidē nodrošinātajai atbalstošajai videi, nozīmīga ir arī skolas iesaiste jaunieša morālās stājas veidošanā, un šajā procesā vienlīdz nozīmīgi ir gan pieaugušo, gan vienaudžu prosociālie principi, pēc kuriem tie vadās. Ja vienaudži, kuru atzinība un pieņemšana savā vidē jaunietim ir svarīga, orientējās uz sabiedrībā pieņemtajām normām un pārsvarā rīkojas sociāli atbildīgi, tad viņu attieksme pret antisociālu uzvedību tieši ietekmēs indivīda izjusto vainu par savām rīcībām (Svensson et al., 2013). Vēl jo vairāk, ja jaunieši atrodas vidē, kurā vienaudžu uzvedība vairāk vērtējama kā nevēlama, tad viņi var izjust vainu par savu nespēju vai nevēlēšanos iesaistīties delinkventās darbībās (Warr, 2002).

Secinot, delinkventas uzvedības un vainas izjūtas attīstības iespējamībā jauniešiem visnozīmīgākais ir socializēšanās faktors. Tas, kā vidē, kurā jaunietis atrodas, tiek vērtētas antisociālas darbības, visdrīzāk darbosies kā virzošais vai bremzējošais spēks delinkventas uzvedības perspektīvā. Ja jaunietis nāk no atbalstošas, mīlošas, pieņemošas un prosociāli virzītas vides, viņam būs izteiktāka vainas izjūta, rīkojoties pretēji sabiedrībā un viņa tuvajā

vidē esošajām morāles vērtībām. Tāpat pastāv iespējamība, ka jauniešis nonāks iekšējā konflikta situācijās, ja viņa mājas vidē pieņemtās normas ir vairāk prosociālas, bet vienaudžu vidē, lai rastu piederības sajūtu, no viņa vairāk sagaida antisociālu uzvedību. Šādās situācijās jauniešis var izjust vainu par nespēju iekļauties un izpildīt savu vienaudžu gaidas, kas ir pretējas viņam iemācītajām morālajām vērtībām.

Izjustās vainas saistība ar jauniešu depresiju

Vainas izjūta kā moralizējošai, sevi vainojošai emocijai, kas ir nozīmīga sociāli adaptīvas uzvedības stimulēšanā, psihoemocionāli stabilam indivīdam var palīdzēt iekļauties sabiedrībā. Turpretim indivīdiem, kas saskaras ar psiholoģiskiem un emocionāliem traucējumiem un kuru pašuztvere ir nestabila, vainas izjūta var darboties kā depresīvu izjūtu negatīvs pastiprinātājs. Jauniešiem, kas cieš no depresīviem traucējumiem, var rasties nepatīss priekšstats par savu darbību sekām un ietekmi uz apkārtējiem, jebkura kļūda, kas psihoemocionāli stabilam cilvēkam liktos maznozīmīga, var būt par iemeslu pārspīlēti paškritiskai domāšanai un negatīvam pasaules redzējumam. Vainas izjūta var rasties ne tikai situācijās, kad indivīda rīcība negatīvi ietekmē citu indivīdu, bet arī tad, ja rīcība ir pārkāpusi indivīda iekšējās morāles normas, kas jauniešiem var strādāt kā pietiekams iemesls, lai radītu iekšēju, emocionālu nestabilitāti (Bastin et al., 2021).

Pētījumā, kas apskatīja līdzjutības pret sevi, morālas traumas un depresijas attiecības jauniešu populācijā Korejā, noskaidrots, ka, jo lielāks bija piedzīvotās traumas apjoms, jo lielāka bija paškritika un distancēšanās no apkārtējiem. Tāpat augstāks piedzīvotās traumas apjoms norādīja uz lielāku pārdzīvojumu par nodevību, kas izjusta pret sevi, vai normu pārkāpšanu, kas saistītas ar nodevīgu rīcību. Secīgi, pētījuma rezultāti uzrādīja, ka jauniešu depresijas līmenis tieši korelēja ar morālo traumu papildus izolācijai, identificēšanās riskam ar traumu un augstākiem paškritikas rādītājiem (Jang, 2022). Secinot, jauniešiem, kas piedzīvojuši morālās traumas, novērojamas izmainītas, negatīvas pašuztveres, kas ietekmē viņu spēju objektīvi izvērtēt savu un citu rīcību nozīmību un var ietekmēt stabilas un veselīgas vainas apziņas rašanos, tā vietā attīstot depresīvas un psihoemocionāli destruktīvas uzvedības.

Izjutot vainu, līdztekus iespējams novērot arī iracionālas pārliecības par savas atbildības apmēriem, ja indivīda rīcība negatīvi ietekmējusi citus. Kontekstuālā vaina jeb tāda vaina, kas uzskatāma par pamatojumu un balstās uz reāla kaitējuma nodarījuma apzināšanos, uzrāda daudz mazāku korelāciju ar depresijas risku attīstību. Turpretim ģeneralizēta vaina jeb tāda vaina, kas atrodas ārpus konteksta un balstās tikai uz indivīda pārliecību, ka viņa darbības ir kādu ietekmējušas, bez reāla pamatojuma, uzrāda pozitīvu korelāciju ar depresijai raksturīgo simptomātiku. Ģeneralizētās vainas gadījumos indivīds savu situāciju vairāk redz

kā bezcerīgu un viņam nav pārliecības, ka viņa uzvedības, kas neatbilst vispārpieņemtajiem sabiedrībā valdošajiem uzvedības standartiem, ir maināmas. Savukārt kontekstuālās vainas gadījumos indivīds to var uztvert kā vairāk situatīvu jeb tādu, kas radusies dažādu apstākļu sakrītības dēļ un tādejādi viņam dod iespēju ar to neindificēties un, iespējams, pat ierobežot līdzīgu uzvedību attīstību nākotnē (Gambin & Sharp, 2018). Balstoties uz attīstības psiholoģijas pamatiem par indivīda attīstību dažādos dzīves posmos, zināms, ka jaunieši dažādos vecuma posmos piedzīvo kā straujas sociāli kognitīvas, tā arī fiziskas un interpersonālas izmaiņas. Tieši tas padara viņus īpaši psihoemocionāli trauslus, saskaroties ar dažādām dzīves grūtībām un sociālajām dilemmām. Iepriekšminēto risku kopums palielina iespējamību jauniešiem saskarties ar depresijai raksturīgajiem simptomiem situācijās, kurās viņi sastopas ar iekšējo konfliktu, kurā iesaistīta izjustā vaina (Somervill et al., 2013).

Secinot, jaunieši ir pakļauti augstam riskam saskarties ar depresijai raksturīgo simptomātiku situācijās, kurās viņu iekšējā morāle nav pietiekami stabila, radot nepatiesu priekšstatu par savu rīcību sekām un nozīmi, tādejādi izjūtot ģeneralizētu vainas sajūtu. Tāpat kritiskas var būt situācijas, kurās jaunieši saskaras ar augstākiem izmainītas vainas apziņas un depresijas riskiem, ja viņi ir piedzīvojuši, piemēram, morāla rakstura traumas, kas ietekmējušas viņu pašuztveri. Turklāt, ja jauniešu rīcība, viņaprāt, ir ietekmējusi citus indivīdus un nav bijusi situatīva, pastāv iespēja, ka viņu izjustās vainas pārspīlējums rada ilūziju par sevi kā nelabojamu un sliktu cilvēku, kas pastiprina depresijas rašanās riskus.

Izjustās vainas saistība ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi

Vainas apziņa rodas brīdī, kad uzmanība tiek vērsta uz indivīda rīcību jeb to, kā indivīds konkrētajā situācijā ir rīkojies vai nav rīkojies, par savām darbībām izjūtot nožēlu. Vēl jo vairāk vainas apziņa ir cieši saistīta ar augstākiem depresijas un pašnāvības riskiem, kā arī citām negatīvām interpersonālām sekām. Bērniem, dažādos attīstības posmos piedzīvojot traumatisku pieredzi, pastāv daudz lielāks risks tikt pakļautiem izmainītas pašuztveres riskam, jo viņu pašvērtējums vēl nav pietiekami nobriedis un viņu ierobežotā dzīves pieredze neatļauj adekvāti izvērtēt savu darbību un klātbūtnes lomu notikušajā (Wojcik, Cox & Kealy, 2019).

Bērns, iespējams, nav spējīgs aptvert viņam nodarīto kaitējumu noteiktā vecumā, tādēļ viņš maldīgi var identificēties ar agresora izrādīto negatīvo uzvedību pret viņu. Šādas identifikācijas rezultātā iespējams novērot upura tendenci izjust negatīvas emocijas, kā, piemēram, vainu. Vaina kā interpersonāli vadīta emocija rodas no traumas rezultātā iegūtās pārliecības, ka viņš (upuris) ir nodarījis kādam pāri, un ļoti bieži tai paralēli tiek izjusta arī nožēla, sirdsapziņas pārmetumi par paveikto, kā arī dažkārt attīstās depresijai raksturīgās pazīmes (Kim, Thibodeau & Jorgensen, 2011). Līdztekus iepriekš minētajam identifikācijas

riskam, bērns var izjust arī dziļus pašpārmetumus, uzņemoties vainu par notikušo, justies vājš, pazemots, slikts un kaunpilns. Kā papildu kaitējošs risks minamas situācijas, kurās pāridarītājs ir bērna aizbildnis un vai aprūpētājs. Šādās situācijās bērnam var rasties papildu apjukums, jo viņš nesaņem gaidīto un vajadzīgo palīdzību, jo pāridarītājs ir viņa tuvākā persona, tādejādi pastiprinot izjusto vainu par to, ka notikušais ir viņa vaina. Vēl jo vairāk, šādas interpersonālas izjūtas var novest pie agresijas pašam pret sevi un vai citiem (Frankel, 2002).

Ar traumatisko pieredzi saistītās paškritiskās emocijas, tādas kā vaina un kauns, kuru savstarpējā korelācija ir uzrādījusies vairākos pētījumos, atspoguļo interpersonalizētās varmākas uzvedības, jo īpaši, ja varmāka ir bijusi bērna vecāks, aizbildnis vai cita bērna dzīvei pietuvināta persona, kas piedalījies viņa audzināšanā. Ir iespējams runāt par dažādu formu piedzīvoto bērnības traumatisko pieredžu vēlāku izpaušanos caur vispārinātu emociju izpratni, kā, piemēram - vispārinātu vainas apziņu, kas bieži saistīta ar nožēlu un bailēm kādam nodarīt pāri; vispārinātu kaunu, kas izpaužas ar negatīvām pārliecībām, kā, piemēram, pārliecība, ka savas nevēlamās īpašības nav iespējams mainīt, tādejādi pastiprinot pārliecību, ka indivīds ir bezvērtīgs, bezspēcīgs un ar zemāku vērtību kā citi (Sekowski et al., 2020).

Secinot, bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes spēcīgi ietekmē tālāko indivīda psihoemocionālo attīstību, pakļaujot riskam internalizēt negatīvās pieredzes un pāridarījumus kā daļu no savas identitātes. Šādiem indivīdiem pastāv augsts risks attīstīties identifikācijai ar savu pāridarītāju un tādejādi izjust vainu par notikušo. Tāpat šādi jaunieši saskaras ar vispārinātu emociju izpratni, izjustajai vainai radot neracionālas bailes par potenciālu pāri nodarīšanu kādam citam un spēcīgu nožēlu. Šādi jaunieši nav spējīgi izvērtēt ar viņiem notikušā apmērus un savu kā upura lomu, jo īpaši, ja varmāka ir bijis bērnam tuva persona, kam būtu jābūt viņa atbalstam.

Kopumā iespējams novērot, ka gan izjustā vaina, gan jauniešu depresija, gan bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes un delinkventa uzvedība pētījumos uzrāda savstarpējas saistības. Visi mainīgie ir būtiski iesaistīti tajā, kā jauniešiem veidojas un attīstās vainas apziņa. Teorijas analīze uzrāda, ka bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes būtiski veido jaunieša pašuztveri un attiecīgi to, kā viņš vērtē savu lomu notikušajā, kas ir tieši saistīts ar vainas izjušanu, redzot sevi kā upuri (citu vainošana), vai, piemēram, veidojot identifikācijas ar pāridarītāju (sevis vainošana). Tāpat savas vainas apzināšanās ir nozīmīga sociāli adaptīva darbība un psihoemocionāli stabiliem indivīdiem var darboties kā palīdzošs faktors, lai veiksmīgi iekļautos sociumā, savukārt, ja indivīds saskaras ar psiholoģiskām vai emocionālām grūtībām, vainas izjūta var darboties kā negatīvs pastiprinātājs un izpausties emocionālā distresā. Savukārt vainas izjūtas trūkums cieši saistīts ar problēmām iekļauties sociumā un

delinkventas uzvedības potenciālu attīstību. Jo tālāka ir indivīda izpratne par asociālu darbību ietekmi uz apkārtējiem, jo grūtāk viņam ir izjust vainu par savām rīcībām, turklāt šī izpratne pamatā balstās uz vidi, kurā jaunietis atrodas, kā ģimenes ietvaros, tā arī vienaudžu starpā. Atsevišķi pētījumi akcentē, ka vienaudžu ietekme uz izjusto vainu attiecīgos vecuma posmos var būt pat nozīmīgāka par ģimenes ietekmi.

METODE

Pētījuma dalībnieki

Izlasi veido jaunieši, kas izpildījuši digitalizēto aptauju anketu, kas izveidota pētījuma ietvaros. Pētījuma kopējo izlasi veido 50 pusaudži vecumā no 14 līdz 18 gadiem ($M=16,68$, $SD=1,31$). Pētījumā piedalījās 32 meitenes (64%), 17 zēni (34%) un 1 persona, kas nevēlējās norādīt savu dzimumu (2%).

Demogrāfiskie rādītāji atspoguļoti 1. tabulā

1. tabula

Izlases demogrāfiskie rādītāji (N=50)

Demogrāfiskais rādītājs	Pazīme	Respondentu skaits	%
Dzimums	Meitene	32	64
	Zēns	17	34
	Cits	1	2
Vecums	14	5	10
	15	4	8
	16	11	22
	17	12	24
	18	18	36

Instrumentārijs

Jauniešu depresijas izteiktības pakāpe tika mērīta ar Bērnu depresijas aptauju (Children's Depression Inventory; CDI; Kovacs, 1980; ko Latvijā adaptējusi S. Voitkāne un S. Miezīte, 1994). Aptauja sniedz informāciju par pusaudža pašsajūtu pēdējo divu nedēļu intervālā. Aptauja sastāv no 27 apgalvojumiem, kuros ietilpst trīs alternatīvi izvēlu varianti, kas atbilst noteiktam punktu skaitam. Aptaujai ir piecas apakšskalās, kas mēra jauniešu garastāvokli, interpersonālās attiecības un to problēmas, jauniešu darbības efektivitāti, anhedoniju un negatīvu pašapziņu. Apakšskalu punktu summa veido depresijas izteiktības pakāpes rādītāju. Šī pētījuma ietvaros iekšējās saskaņotības rādītāji jauniešu garastāvokļa apakšskalā ($\alpha=0,75$), interpersonālo attiecību un to problēmu apakšskalā ($\alpha=0,73$), jauniešu darbības efektivitātes apakšskalā ($\alpha=0,85$), anhedonijas apakšskalā ($\alpha=0,87$), negatīvas pašapziņas apakšskalā ($\alpha=0,91$). Aptaujas kopējais ticamības rādītājs šī darba ietvaros ($\alpha=0,96$), kas uzskatāma par izcilu.

Jauniešu pieredze ar vardarbību ģimenē darba ietvaros tiek mērīta ar Bērniņas traumas aptauju (CTQ), (Childhood Trauma Questionnaire; CTQ; Fink & Bernstein, 1995; ko 2004. gadā Latvijā adaptēja S. Sebre, L. Ļebedeva un I. Trapenciēre). Ar aptauju iespējams noteikt jauniešu piedzīvoto emocionālās un fiziskās vardarbības līmeni. Aptauju veido 32 apgalvojumi, kas fokusēti uz dažādajām vecāku/aizbildņu audzināšanas metodēm, emocionālās, fiziskās un seksuālās vardarbības pieredzi kā ģimenē, tā ārpus tās. Bērniņas

traumas aptauja sastāv no 3 apakšskalām, kur katram dalībniekam bija jānovērtē apgalvojums Likerta skalā (no 1 = nekad līdz 5 = ļoti bieži). Šī pētījuma ietvaros iekšējās saskaņotības rādītāji fiziskās vardarbības pieredzes apakšskalā ($\alpha=0,88$), emocionālās vardarbības pieredzes apakšskalā ($\alpha=0,83$), seksuālās vardarbības pieredzes apakšskalā ($\alpha=0,84$). Aptaujas kopējais ticamības rādītājs šī darba ietvaros ($\alpha=0,85$), kas uzskatāms par labu.

Jauniešu delinkventas uzvedības biežuma noteikšanai tika izmantota Delinkventas uzvedības biežuma aptauja (Frequency of Delinquent Behavior, Loeber & Dishion, 1983; ko latviski tulkojusi K. Skara, 2013). Aptauja sastāv no 26 apgalvojumiem, kuros atbildes tika vērtētas skalā no 0 līdz 99, apzīmējot jauniešu veiktās antisociālās un pretlikumīgās darbības apjomu pēdējā gada laikā. Sniegtās atbildes tika summētas, augstāks bija uzvedību biežums, kas liecināja par biežāku iesaisti antisociālās un kopumā delinkventās uzvedībās. Aptaujas kopējais ticamības rādītājs šī darba ietvaros ($\alpha=0,66$), kas uzskatāms par gandrīz pietiekamu.

Jauniešu izjustās vainas apmēru noteikšanai tika izmantota Kauna un Vainas aptauja (KVIA) (Guilt and Shame Proneness scale – GASP, Cohen et al., 2011; aptauju izstrādājuši un adaptējuši latviski Mālkalniņe, J. Ķirsis, Līvena un Vasiļevska, 2012). Darba ietvaros tiek izmantotas tikai vainu mērošās apakšskalas - Vaina NUN (mēra indivīda negatīvās uzvedības pašnovērtējumu) un Vaina I (mēra gatavību izlabot savu vainu nākotnē). Aptauja sastāv no 16 jautājumiem, kuros ar Likerta skalas (no 1 = ļoti maza līdz 7 = ļoti liela) palīdzību indivīdam piedāvāts novērtēt iespējamību, ka viņš rīkotos vai justos tā, kā minēts retoriskajās situācijās. Aptaujas rezultāti tiek interpretēti pēc principa, ka, sasniedzot augstākus skalu rādītājus, pastāv lielāka iespējamība, ka indivīds izjūt augstāku vainu. Lai iegūtu precīzākus rezultātus, šo aptauju ieteicams lietot kopā ar kādu citu vainas izjūtu mērošu instrumentu. Šī pētījuma ietvaros iekšējās saskaņotības rādītāji indivīda negatīvās uzvedības pašnovērtējuma apakšskalā ($\alpha=0,60$) un gatavība izmainīt savu uzvedību nākotnē apakšskalā ($\alpha=0,42$). Aptaujas kopējais ticamības rādītājs šī darba ietvaros ($\alpha=0,67$), kas uzskatāma par labu.

Lai iegūtu pēc iespējas plašāku ieskatu un precīzākus rezultātus jauniešu izjustās vainas pētniecībā, šī darba ietvaros tiek izmantota arī Kauna kompasa skala (Compass of Shame, Elison, Pulos & Lennon, 2006; ko latviski adaptējuši Līga Savicka, 2018). Aptauja sastāv no 48 apgalvojumiem, kas saistīti ar indivīda izjustā kauna un vainas apmēriem par indivīda rīcību un sajūtām dažādās situācijās, kurās viņam lūgts novērtēt savas izjūtas intervālu skalā (no 0 = nekad, līdz 4 = gandrīz vienmēr). Aptaujai ir četras apakšskalas, kas atspoguļo indivīda tendenci izvairīties no nepatīkamām situācijām vai sajūtām, sevis vainošanas apmērus, atkāpšanos no grūtajām situācijām un citu vainošanu par savām izjūtām. Šī pētījuma ietvaros iekšējās saskaņotības rādītāji izvairīšanās apakšskalā ($\alpha=0,67$), sevis vainošanas apakšskalā ($\alpha=0,92$), atkāpšanās apakšskalā ($\alpha=0,83$) un citu vainošanas

apakšskalā ($\alpha=0,86$). Aptaujas kopējais ticamības radītājs šīs darba ietvaros ($\alpha=0,92$), kas uzskatāma par izcilu.

Procedūra

Lai nodrošinātu pētnieciskās darbības norisi, balstoties uz augstākajām ētikas normām, pētījuma ietvaros tika nodrošināta elektroniskā saite uz datu ievākšanas vietni QuestionPro, kurā bija sniegta informācija par pētījuma mērķi un konfidencialitātes principu, kam piekrītot, respondents var uzsākt aptauju izpildi. Tā kā respondentu grupu sastāda jaunieši vecumā no 14 līdz 18 gadiem, papildu vecāku piekrišana nebija vajadzīga. Pētījuma izlasi veido viena izlases grupa, kas veidota pēc pieejamības principa. Aptaujas elektroniskā saite tika nosūtīta dažiem pusaudžiem individuāli ar lūgumu iespēju robežās dalīties ar to starp vienaudžiem, tāpat tā tika ievietota dažādās sociālās saziņas vietnes “Facebook” domubiedru grupās, un ar to dalījās pētījumam nepiesaistītas personas dažādās mācību iestādēs. Respondentus veido visu dzimumu jaunieši vecumu grupā no 14 līdz 18 gadiem. Maģistra darba pētījuma izstrādē tiek veikts korelatīvs pētījums ar neatkarīgu izlasi, kā arī regresijas analīze.

Pētījuma procedūru iespējams sadalīt divās daļās: pirmā, respondentu atbilžu iegūšanu datu iegūšanas vietnē QuestionPro, kas ietver piecus posmus: 1) Respondentiem tiek lūgts norādīt vecumu un dzimumu, lai ievāktu demogrāfiskos datus; 2) Respondentiem tiek lūgts aizpildīt Bērnu depresijas aptauju; 3) Respondentiem tiek lūgts aizpildīt Bērnības traumas aptauju (CTQ); 4) Respondentiem tiek lūgts aizpildīt Delinkventas uzvedības biežuma aptauju; 5) Respondentiem tiek lūgts aizpildīt Kauna un vainas aptauju. 6) Respondentiem tiek lūgts aizpildīt Kauna kompasa aptauju. Otrā, respondentu datu analīze, izmantojot statistiskās analīzes programmas IBM SPSS 22 un Microsoft Excel.

REZULTĀTI

Lai atbildētu uz izvirzītajiem pētījuma jautājumiem, iegūtie dati tika apstrādāti un statistiski analizēti ar programmas SPSS 22 palīdzību.

Visām pētījumā izmantotajām aptaujām tika pārbaudīta ticamība Kronbaha alfas (skatīt Instrumentārija aprakstu) un cita aprakstošā statistika kā aptauju atbilstība normālam sadalījumam pēc Kolmogorova-Smirnova kritērija, kas atspoguļots 2. tabulā, 3. tabulā, 4. tabulā, 5. tabulā un 6. tabulā. Balstoties uz Kolmogorova-Smirnova testa rādītājiem, var secināt, ka Kauna kompasa skalas kopējā rādītāja, Sevis vainošanas, *Atkāpšanās* un *Citu vainošanas* apakšskalas atbilst normālam sadalījumam ($p>0,05$). Tāpat normālam sadalījumam atbilst Kauna un vainas ievirzes aptaujas kopējie rādītāji, *Vaina NUN* un *Vaina I* apakšskalas atbilst normālam sadalījumam ($p>0,05$). Turpretim Kauna kompasa apakšskala *Izvairīšanās*, CDI Bērnu depresijas aptaujas kopējā rādītāja, *jauniešu garastāvokļa*, *interpersonālo attiecību* un *to problēmu, jauniešu darbības efektivitātes, anhedonijas un negatīvas pašapziņas* apakšskalu rādītāji; tāpat kā CTQ Bērnu traumas aptaujas kopējā rādītāja un tā apakšskalu, *fiziskās, seksuālās un emocionālās vardarbības pieredzes* un *Noziedzīgās uzvedības biežuma* aptaujas kopējais rādītājs neatbilst normālam sadalījumam ($p<0,05$).

2. tabula

Kauna kompasa skala jauniešiem, kas piedalījušies pētījumā, aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji izlasē (N=50)

Mainīgie lielumi	N	M	SD	K-S
Kauna kompasa apakšskalu kopējais rādītājs	50	82,14	25,83	0,08*
Izvairīšanās	50	23,20	6,57	0,11
Sevis vainošana	50	23,82	11,6	0,08*
Atkāpšanās	50	21,82	9,0	0,11*
Citu vainošana	50	13,20	7,77	0,08*

* $p>0,05$

3. tabula

CDI Bērnu depresijas aptaujas jauniešiem, kas piedalījās pētījumā, aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji izlasē (N=50)

Mainīgie lielumi	N	M	SD	K-S
CDI kopējais rādītājs	50	15,54	12,31	0,18
A (garastāvoklis)	50	3,28	2,68	0,14
B (interspers. attiecības)	50	1,56	1,68	0,23
C (neefektīvas darbības)	50	2,76	2,17	0,16
D (anhedonija)	50	5,32	3,98	0,16
E (negatīvs pašvērtējums)	50	2,62	2,79	0,26

* $p>0,05$

4. tabula

CTQ Bērnu traumas aptaujas jauniešiem, kas piedalījās pētījumā, aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji izlasē (N=50)

Mainīgie lielumi	N	M	SD	K-S
CTQ kopējais rādītājs	50	23,92	9,85	0,24
Fiziskās vardarbības pieredze	50	8,54	4,21	0,27
Emocionālās vardarbības pieredze	50	9,06	4,45	0,19
Seksuālās vardarbības pieredze	50	6,32	3,09	0,34

* $p > 0,05$

5. tabula

Kauna un vainas ievirzes aptaujas un delinkventas uzvedības biežuma aptaujas jauniešiem, kas piedalījās pētījumā, aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji izlasē (N=50)

Mainīgie lielumi	N	M	SD	K-S
Vainas apakšskalu kopējais rādītājs	50	31,46	7,94	0,07*
Vaina NUN	50	17,36	4,97	0,09*
Vaina I	50	14,10	4,22	0,09*
Delinkventas uzvedības biežums	50	128,06	130,68	0,19

* $p > 0,05$

Lai atbildētu uz pirmo no izvirzītajiem pētījuma jautājumiem - *Vai pastāv saistība starp vainas izjušanu, bērnībā piedzīvotas traumatiskas pieredzes, delinkventas uzvedības un depresijas iezīmēm jauniešiem* - tika veikta korelāciju analīze, izmantojot Spīrmena korelācijas koeficientu (skatīt 6., 7., 8., un 9. tabulu).

6. tabula

Spīrmena korelācijas koeficienti starp CTQ Bērnības traumas aptaujas kopējo un tās apakšskalām ar Kauna kompasa kopējo un Kauna un vainas ievirzes kopējo un to apakšskalām, jauniešu izlasē, kas piedalās pētījumā (N=50)

Mainīgie lielumi	Fiziskā vardarbība	Seksuālā vardarbība	Emocionālā vardarbība	Kopējā piedz. vardarbība
Kauna komp. kop	0,28*	0,29*	0,48**	0,44**
Izvairīšanās	0,24	0,03	0,24	0,19
Sevis vainošana	0,19	0,30*	0,42**	0,38**
Atkāpšanās	0,28*	0,23	0,49**	0,45**
Citu vainošana	0,29**	0,35*	0,36*	0,45**
Vaina NUN	-0,26	-0,10	-0,10	-0,20
Vaina I	-0,01	-0,03	-0,26	-0,18
Kauna un vainas ievirzes kop.	-0,15	-0,12	-0,19	-0,20

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

7. tabula

Spīrmena korelācijas koeficienti starp CDI Bērnu depresijas aptaujas kopējo un tās apakšskalām ar Kauna kompasa kopējo un Kauna un vainas ievirzes kopējo un to apakšskalām jauniešu izlasē, kas piedalās pētījumā (N=50)

Mainīgie lielumi	Garastāvoklis	Interpers. attiecības	Neefektīvas darbības	Anhedonija	Negatīvs pašvērtējums	Kopējais
Kauna komp. kop.	0,66**	0,64**	0,53**	0,64**	0,66**	0,67**
Izvairīšanās	0,08	0,05	0,02	0,04	0,07	0,02
Sevis vainošana	0,66**	0,60**	0,63**	0,68**	0,68**	0,71**
Atkāpšanās	0,59**	0,53**	0,43**	0,53**	0,52**	0,58**
Citu vainošana	0,52**	0,53**	0,29*	0,48**	0,50**	0,50**
Vaina NUN	-0,04	-0,06	0,64	-0,06	-0,05	-0,02
Vaina I	0,08	0,07	0,11	0,08	0,03	0,08
Kauna un vainas ievirzes kop.	0,01	-0,01	0,07	-0,01	-0,03	0,02

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

8. tabula

Spīrmena korelācijas koeficienti starp Delinkventas uzvedības biežuma aptaujas kopējiem rezultātiem ar Kauna kompasa kopējo un Kauna un vainas ievirzes kopējo un to apakšskalām jauniešu izlasē, kas piedalās pētījumā (N=50)

Mainīgie lielumi	Delinkventas uzvedības biežums
Kauna komp. kop.	0,20
Izvairīšanās	0,01
Sevis vainošana	0,21
Atkāpšanās	0,11
Citu vainošana	0,31*
Vaina NUN	-0,28*
Vaina I	-0,25
Kauna un vainas ievirzes kop.	-0,28

* $p \leq 0,05$

9. tabula

Spīrmena korelācijas koeficienti starp CTQ Bērniņas traumas aptauju un CDI Bērnu depresijas aptauju kopējiem rezultātiem un apakšskalām ar Delinkventas uzvedības biežuma aptaujas kopējiem rezultātiem jauniešu izlasē, kas piedalās pētījumā (N=50)

Mainīgie lielumi	Delinkventas uzvedības biežums
Kopējā piedzīvotā vardarbības pieredze	0,41**
Fiziskās vardarbības pieredze	0,24
Emocionālās vardarbības pieredze	0,34*
Seksuālās vardarbības pieredze	0,40**
Kopējie depresijas rādītāji	0,27
Garastāvoklis	0,32*
Interpersonālās attiecības	0,26
Neefektīva darbība	0,15
Anhedonija	0,24
Negatīvs pašvērtējums	0,28*

* $p \leq 0,05$ ** $p \leq 0,01$

Korelācijas analīzes rezultāti uzrāda, ka starp kopējo piedzīvotās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,44, p<0,05$), kā arī piedzīvotās emocionālās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,48, p<0,05$) un izjustā kauna kompasa kopējo rādītāju pastāv pozitīvas, vidējas, statistiski nozīmīgas korelācijas. Tāpat pozitīvas un statistiski nozīmīgas, taču vājas korelācijas novērojamas starp kauna kompasa kopējiem rādītājiem ar fiziskās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,28, p<0,01$) un seksuālās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,29, p<0,01$). Minētais ļauj secināt, ka kopējie kauna kompasa rādītāji ir saistīti ar kopējo vardarbības pieredzi un tās veidiem, jo īpaši ar kopējo pieredzi un piedzīvoto emocionālo vardarbību. Izvairīšanās neuzrādīja nevienu statistiski nozīmīgu korelāciju ar kādu no piedzīvotās traumas veidiem vai kopējo vardarbības pieredzi, kas ļauj domāt, ka izvairīšanās nav saistīta ar vardarbības pieredzi kā kopējā, tā atsevišķu pieredžu līmenī. Savukārt sevis vainošana uzrādīja vidēju, pozitīvu statistiski nozīmīgu korelāciju ar emocionālo vardarbību ($r_s(55)=0,42, p<0,05$), vāju, statistiski nozīmīgu pozitīvu korelāciju ar seksuālo vardarbību ($r_s(55)=0,30, p<0,01$) un vāju, bet statistiski nozīmīgu pozitīvu korelāciju ar kopējo piedzīvotās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,38, p<0,05$). Pozitīva korelācija tika novērota arī ar fizisko vardarbību, taču tā nebija statistiski nozīmīga. Šādi rezultāti liecina, ka sevis vainošana vairāk saistīta ar atsevišķām vardarbības pieredzēm un kopējo pieredzi, bet mazāk ar piedzīvoto fizisko vardarbību. Atkāpšanās uzrādīja vidējas, statistiski nozīmīgas, pozitīvas korelācijas ar emocionālo vardarbību ($r_s(55)=0,49, p<0,05$) un kopējo piedzīvotās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,45, p<0,05$), kā arī vāju, bet statistiski nozīmīgu pozitīvu korelāciju ar fizisko vardarbību. Korelācija ar atkāpšanos un seksuālās vardarbības pieredzi ir pozitīva, taču ne statistiski nozīmīga, kas ļauj secināt, ka atkāpšanās vairāk saistīta ar piedzīvotu fizisku vai emocionālu vardarbību, kā arī kopējo vardarbības pieredzi, taču mazāk novērojama seksuālas vardarbības pieredzē. Citu vainošana ir vienīgā kauna kompasa skalas apakšskala, kas uzrādījusi pozitīvas un statistiski nozīmīgas korelācijas ar visām bērnības traumas pieredzes apakšskalām un kopējo piedzīvotās vardarbības pieredzi. Fiziskās vardarbības pieredzes ($r_s(55)=0,29, p<0,05$), seksuālās vardarbības pieredzes ($r_s(55)=0,35, p<0,01$) un emocionālās vardarbības pieredzes ($r_s(55)=0,36, p<0,01$) korelācijas ar citu vainošānu uzrādīja pozitīvu, statistiski nozīmīgu, bet vāju saistību. Savukārt kopējās vardarbības pieredze ($r_s(55)=0,45, p<0,05$) ar šo pašu faktoru uzrādīja vidēju, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju. Minētais ļauj secināt, ka citu vainošana ir saistīta ar kopējo vardarbības pieredzi un tās veidiem. Tāpat korelācijas analīzes rezultāti norāda, ka starp kauna un vainas ievirzes skalām un bērnības traumas pieredzēm pastāv negatīvas, taču statistiski nenozīmīgas korelācijas, kas ļauj secināt, ka pētījuma ietvaros netika atrastas saistības starp kauna un vainas ievirzes rādītājiem un bērnībā piedzīvotās traumas pieredzēm.

Starp kauna kompasa kopējiem rādītājiem un bērnu depresijas kopējiem un apakšskalu rādītājiem novērojamas pozitīvas un statistiski nozīmīgas korelācijas. Garastāvoklis ($r_s(55)=0,66, p<0,05$), interpersonālās attiecības ($r_s(55)=0,64, p<0,05$), anhedonija ($r_s(55)=0,64, p<0,05$), negatīvs pašvērtējums ($r_s(55)=0,66, p<0,01$) un jauniešu depresijas rādītājiem kopumā ($r_s(55)=0,67, p<0,05$) ar kopējiem kauna kompasa rādītājiem uzrāda stipru, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju. Savukārt neefektīvas darbības ($r_s(55)=0,53, p<0,05$) un kopējie kauna rādītāji uzrāda vidēju, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju. Minētais ļauj secināt, ka kopējie izjustā kauna rādītāji ir saistīti ar visiem bērnu depresijas faktoriem un to kopējiem rādītājiem. Izvairīšanās uzrāda pozitīvas, statistiski nenozīmīgas un vājas vai gandrīz neeksistējošas korelācijas ar visām bērnu depresijas aptaujas apakšskalām un tās kopējiem rādītājiem, kas ļauj secināt, ka starp šiem faktoriem saistība nav novērojama. Sevis vainošana uzrādījusi augstu, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar visiem bērnu depresijas faktoriem un tās kopējiem rādītājiem - garastāvoklis ($r_s(55)=0,66, p<0,05$), interpersonālās attiecības ($r_s(55)=0,60, p<0,05$), neefektīvas darbības ($r_s(55)=0,63, p<0,05$), anhedonija ($r_s(55)=0,68, p<0,05$), negatīvs pašvērtējums ($r_s(55)=0,68, p<0,05$) un kopējie bērnu depresijas rādītāji ($r_s(55)=0,71, p<0,05$). Tāpat citu vainošana uzrādījusi statistiski nozīmīgas, pozitīvas korelācijas ar visiem bērnu depresijas faktoriem un kopējiem depresijas rādītājiem. Garastāvoklis ($r_s(55)=0,52, p<0,05$), interpersonālās attiecības ($r_s(55)=0,53, p<0,05$), anhedonija ($r_s(55)=0,48, p<0,05$), negatīvs pašvērtējums ($r_s(55)=0,50, p<0,05$) un depresijas kopējie rādītāji ($r_s(55)=0,50, p<0,05$) uzrāda vidējas, pozitīvas un statistiski nozīmīgas korelācijas. Savukārt, neefektīvas darbības ($r_s(55)=0,29, p<0,01$) uzrāda vāju, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar iepriekš minēto faktoru. Minētais ļauj secināt, ka sevis vainošana cieši saistīta ar visiem bērnu depresijas faktoriem un to kopējiem rādītājiem, un ka jauniešiem, kas sevi vaino par dažādiem dzīves aspektiem, iespējams novērot depresijai raksturīgās pazīmes. Lai arī citu vainošana uzrāda saistību ar bērnu depresijas faktoriem un tās kopējiem rādītājiem, šī saistība ir daudz mazākas pakāpes, kas liecina, ka jaunieši daudz izteiktāk dažādās dzīves problēmās vaino sevi, nevis citus. Arī atkāpšanās uzrādījusi pozitīvas un statistiski nozīmīgas, taču vidējas korelācijas ar visām bērnu depresijas aptaujas apakšskalām, tai skaitā tās kopējiem rādītājiem - garastāvoklis ($r_s(55)=0,59, p<0,05$), interpersonālās attiecības ($r_s(55)=0,53, p<0,05$), neefektīvas darbības ($r_s(55)=0,43, p<0,05$), anhedonija ($r_s(55)=0,53, p<0,05$), negatīvs pašvērtējums ($r_s(55)=0,52, p<0,05$) un kopējie depresijas rādītāji ($r_s(55)=0,58, p<0,05$). Secinot atkāpšanās, kā vainai raksturīga uzvedība ir saistīta ar visiem depresijas faktoriem un tās kopējiem rādītājiem, kas liecina, ka, izjutot depresijai raksturīgās pazīmes, jaunieši var, izjutot vainu, atkāpties no sev raksturīgās uzvedības. Tāpat korelācijas analīze norāda, ka starp kauna un vainas ievirzes skalām un

bērnu depresijas iezīmēm pastāv gan negatīvas, gan pozitīvas, taču statistiski nenozīmīgas korelācijas, kas ļauj secināt, ka pētījuma ietvaros netika atrastas saistības starp kauna un vainas ievirzes rādītājiem un bērnu depresijas iezīmēm.

Korelācijas analīzes rezultāti uzrāda, ka starp citu vainošanu ($r_s(55)=0,31, p<0,05$) un delinkventas uzvedības biežumu novērojama pozitīva, vāja, bet statistiski nozīmīga korelācija, kas ļauj secināt, ka jaunieši, kuru uzvedība ir delinkventa rakstura, var savās uzvedībās vainot citus cilvēkus. Vaina NUN ($r_s(55)=-0,28, p<0,05$) uzrāda vāju, negatīvu, bet statistiski nozīmīgu korelāciju ar delinkventas uzvedības biežumu, kas norāda, ka jaunieši ar augstākiem delinkventas uzvedības biežuma rādītājiem var paši savu uzvedību nevērtēt kā negatīvu un par savu darbību sekām neizjust izteiktu vainu. Delinkventas uzvedības biežuma rādītāji neuzrādīja statistiski nozīmīgas korelācijas ar citiem kauna un vainas, kā arī kauna kompasa aptaujas kopējiem un apakšfaktoru rādītājiem, kas ļauj secināt, ka tie nav saistīti ar delinkventas uzvedības biežuma rādītājiem konkrētajā izlasē.

Starp delinkventas uzvedības biežumu un kopējās piedzīvotās vardarbības pieredzi bērībā ($r_s(55)=0,41, p<0,01$) iespējams novērot pozitīvu, vidēju un statistiski nozīmīgu korelāciju. Tāpat pozitīva, bet vāja un statistiski nozīmīga korelācija novērojama ar delinkventas uzvedības biežumu un emocionālās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,34, p<0,05$), kā arī pozitīva, vidēja un statistiski nozīmīga ar seksuālās vardarbības pieredzi ($r_s(55)=0,40, p<0,01$). Korelācija ar fiziskās vardarbības pieredzi ir pozitīva, bet nav statistiski nozīmīga. Minētais ļauj secināt, ka kopējā bērības traumas pieredze, kā arī emocionālā un seksuālās vardarbības pieredze ir saistīta ar delinkventas uzvedības biežumu.

Korelācijas analīzes rezultāti starp delinkventas uzvedības biežumu uzrādīja statistiski nozīmīgas, pozitīvas, bet vājas korelācijas ar atsevišķām bērnu depresijas skalām, kā garastāvokli ($r_s(55)=0,32, p<0,05$) un negatīvu pašvērtējumu ($r_s(55)=0,28, p<0,05$). Citas korelācijas ar bērnu depresijas apakšskalām un kopējiem rādītājiem uzrādīja pozitīvas, vājas, bet statistiski nenozīmīgas korelācijas. Secinot, jauniešu delinkventas uzvedības biežumu ietekmē gan viņa garastāvoklis, gan viņa negatīvais pašvērtējums.

Lai atbildētu uz otro izvirzīto pētījuma jautājumu - *Kurš no mainīgajiem lielumiem visbūtiskāk prognozē delinkventu uzvedību* -, tika veikta regresijas analīze, izmantojot lineārās regresijas modeli stepwise (soļu sistēmu) (skatīt 10. tabulu).

Daudzfaktoru lineārās regresijas analīze atkarīgajam mainīgajam delinkventas uzvedības biežums (N=50).

Mainīgais lielums	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β
1. solī Bērnībā piedzīvotās traumas kopējais rādītājs	5,32	1,75	0,40**

Piezīme: 1.solī $R^2=0,16$ $p<0,01$ * $p<0,05$, ** $p<0,01$

Iekļautie neatkarīgie mainīgie: CTQ Bērnības traumas aptaujas skalām un kopējiem rādītājiem, CDI Bērnu depresijas aptaujas skalām un kopējiem rādītājiem, Kauna kompasa skalu un kopējo rādītājiem un Kauna un vainas ievirzes aptaujas skalām un kopējiem rādītājiem.

Delinkventas uzvedības biežumam statistiski nozīmīgi prognozētāji no bērnības traumas aptaujas, bērnu depresijas aptaujas, kauna un vainas kompasa skalām un kauna un vainas ievirzes skalām, ir vienīgi bērnībā piedzīvotās traumas kopējais rādītājs, kas izskaidro 16% no variācijas ($R^2=0,16$ $F(1,50)=9,22, p>0,01$). Secinot, bērnībā piedzīvotās traumas kopējie rādītāji visbūtiskāk prognozē delinkventas uzvedības biežumu 16% apmērā.

DISKUSIJA

Maģistra darba ietvaros tika izvirzīti divi pētījuma jautājumi, lai noskaidrotu izjustās vainas saistību ar bērnībā piedzīvotu traumatisku pieredzi, delinkventu uzvedību un depresijai raksturīgajām pazīmēm. Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu - *Vai pastāv saistība starp vainas izjušanu ar bērnībā piedzīvotas traumatiskas pieredzes, delinkventas uzvedības un depresijas iezīmēm jauniešiem?*; tika veikta korelāciju analīze. Lai atbildētu uz otro pētījuma jautājumu - *Kurš no mainīgajiem lielumiem visbūtiskāk prognozē delinkventu uzvedību?* - tika veikta daudzfaktoru lineārās regresijas analīze.

Korelācijas analīzes rezultāti uzrādīja saistību gan starp kopīgo piedzīvotās vardarbības pieredzi, gan starp visiem trīs tās apakšfaktoriem, tādiem kā emocionālā vardarbība, fiziskā vardarbība un seksuālā vardarbība, ar izjusto kauna kompasa kopējo rādītāju. Spēcīgākās korelācijas bija saistītas ar piedzīvotās traumas pieredzi kopumā un emocionālo vardarbību, turpretim vājākas korelācijas bija saistītas ar fiziskās un seksuālās vardarbības pieredzēm. Šie rezultāti saskan ar iepriekš pētījumos uzrādītajiem rezultātiem, kā, piemēram, ka traumatiskas pieredzes ietekmē indivīda spēju adekvāti izvērtēt ne tikai savu vainu notikušajā, bet arī citu iesaistīto personu rīcības apmērus. Vēl jo vairāk, traumatiskas pieredzes, ja tās netiek risinātas, saņemot, piemēram, psiholoģisko atbalstu ar terapijas palīdzību, var veidot izmainītu reakciju uz citiem traumatiskiem notikumiem nākotnē, liekot upurim kļūt par tādu atkārtoti, vai tieši pretēji, kļūt pašam par pāridarītāju (Pugh, Taylor & Berry, 2015).

Atsevišķas kauna kompasa apakšskalās uzrādīja dažādas korelācijas ar bērnības traumas pieredzēm. Piemēram, izvairīšanās konkrētā pētījuma ietvaros neuzrādīja nevienu statistiski nozīmīgu korelāciju ar bērnības traumatisko pieredzi un tās faktoriem. Šādi rezultāti pretēji citos pētījumos uzrādītajām korelācijām ar izvairīgu attieksmi pret notikušo liecina, ka jauniešu, kas sastāda pētījuma izlasi, attieksme pret piedzīvoto traumu nav izvairīga (Wojcik, Cox & Kealy, 2019). Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka izlasi statistiski vairāk veidoja gados vecāki jaunieši, kas ir spējīgi apzināties un savas pieredzes identificēt, pat, ja viņi, piemēram, neapzinās savu un vai citu lomu notikušajā, kā arī citus ar traumu saistītos faktorus. Pētījumi, kas apskata bērnības traumatiskās pieredzes, uzrāda, ka piedzīvotās traumas katru ietekmē individuāli, tāpēc ne vienmēr iespējams novērot tipiskas ar traumas realizāciju saistītas uzvedības (Kalamakis & Chandler, 2015). Sevis vainošana visspēcīgāk korelēja ar emocionālo, seksuālo un kopīgo traumas pieredzi, taču tās korelācija ar fizisko vardarbības pieredzi, lai arī pozitīva, nebija statistiski nozīmīga. Savukārt citu vainošana uzrādīja statistisku nozīmību ar visām traumas pieredzēm atsevišķi un kopumā. Minētais ļauj secināt,

ka sevis vainošana un citu vainošana ir cieši saistīta ar piedzīvotajām traumatiskajām pieredzēm bērnībā, taču, piemēram, sevis vainošana vairāk novērojama situācijās, kurās jaunieši, iespējams, var apzināties, ka notikušais ir tieši saistīts ar viņa darbībām, jo izjustā vaina saistīta ar indivīda reālajām darbībām, nevis savas uzvedības idealizēto versiju (Weaver & Sullins, 2022). Tāpat sevis vainošana kā internalizēta traumas reakcija novērojama arī citos pētījumos, norādot, ka dažkārt traumatiskais notikums ietekmē indivīda spēju definēt sevi kā upuri (Wojcik, Cox & Kealy, 2019). Atsevišķos pētījumos iespējams novērot korelācijas ar citu vainošanu pēc spēcīgām traumatiskām pieredzēm, kas norāda, ka pastarpināta citu vainošana var būt raksturīga iepriekš minētajai internalizētajai traumas reakcijai (Docherty, Kubik, Herrera & Boxer, 2018). Citu vainošana šajās situācijās ne vienmēr ir saistīta tieši ar personu, kas pirmreizēji traumatizējusi indivīdu, bet var izpausties citu vainošanā par savām negatīvajām emocijām, pašpārliecinātības trūkumu un atraidījumu.

Korelācijas analīzes rezultāti norāda, ka starp kauna un vainas ievirzes skalām un bērnības traumas pieredzēm pastāv negatīvas, taču statistiski nenozīmīgas korelācijas, kas ļauj secināt, ka pētījuma ietvaros netika atrastas saistības starp kauna un vainas ievirzes rādītājiem un bērnībā piedzīvotās traumas pieredzēm. Kauna un vainas ievirzes vainas apakšskalas norāda uz savas negatīvās uzvedības novērtējumu un vēlmi labot savas uzvedības nākotnē, kas likumsakarīgi nav saistītas ar bērnības traumas pieredzēm.

Novērojamas statistiski nozīmīgas, pozitīvas korelācijas starp kauna kompasu kopējiem rādītājiem ar bērnu depresijas kopējiem un apakšskalu rādītājiem - garastāvokli, interpersonālajām attiecībām, anhedoniju, negatīvu pašvērtējumu, neefektīvām darbībām un kopējiem rādītājiem. Rezultāti sakrīt ar citos pētījumos uzrādītajām saistībām starp izjusto vainu un jauniešu depresijai raksturīgo paškritiskumu, pazemināto garastāvokli, prieka trūkumu un problēmām starpersonu līmenī (Nasir, Zamani, Yusooff & Khairudin, 2010). Secinot, jauniešu vainas izjūta ir cieši saistīta ar depresijai raksturīgajiem faktoriem, kas ietekmē viņu spēju adekvāti izvērtēt reālo situāciju, kurā viņi atrodas.

Izvairīšanās uzrāda pozitīvas, statistiski nenozīmīgas un vājas vai gandrīz neeksistējošas korelācijas ar visām bērnu depresijas aptaujas apakšskalām un tās kopējiem rādītājiem, kas ļauj secināt, ka starp šiem faktoriem saistība nav novērojama. Pētījums, kas apskata izvairīšanās un depresijas attiecības jauniešiem, ir iezīmējis divas svarīgākās izvairīšanās ietekmes. Pirmkārt, izvairīšanās no negatīvām emocijām un domām var palīdzēt īstermiņā ierobežot ar depresiju saistītos riskus, tādus kā negatīvu pašvērtējumu un garastāvokli, interpersonālās problēmas neefektīvu darbību veikšanu un prieka trūkumu. Otrkārt, ilgtermiņa izvairīšanās no negatīvo pieredžu, domu, kā arī emociju jušanas un apzināšanās palielina ar depresiju saistītos riskus nākotnes perspektīvā, kas var ietekmēt

atvērto procesu un to, vai indivīds ir spējīgs novērtēt savas situācijas nopietnību. Šādos gadījumos indivīds var nonākt negatīvā ciklā, kurā īstermiņa izvairīšanās vairs nespēj nodrošināt psihoemocionālo atvieglojumu, tādējādi palielinot izjusto distresu (Mellick et al., 2019).

Sevis vainošana uzrādījusi augstu, pozitīvu un statistiski nozīmīgu korelāciju ar visiem bērnu depresijas faktoriem un tās kopējiem rādītājiem, tāpat citu vainošana uzrādījusi statistiski nozīmīgas, pozitīvas korelācijas ar visiem bērnu depresijas faktoriem un kopējiem depresijas rādītājiem. Lai arī citu vainošana uzrāda saistību ar bērnu depresijas faktoriem un tās kopējiem rādītājiem, šī saistība ir daudz mazākas pakāpes, kas liecina, ka jaunieši daudz izteiktāk dažādās dzīves problēmās vaino sevi, nevis citus. Iegūtie rezultāti saskan ar citos pētījumos iegūtajiem datiem, kas iezīmē, ka, izjutot ar depresijas pazīmēm saistītās izjūtas, jaunieši daudz izteiktāk nododas sevis vainošanai, jo bieži vien viņi nav spējīgi noteikt savas pasliktinātās pašsajūtas iemeslus. Tāpat svarīgi iezīmēt, ka jaunieši, jo īpaši pusaudžu vecumā, saasināti reaģē uz, piemēram, savu vecāku noteiktajiem ierobežojumiem, kas tieši saistīti ar viņu un vienaudžu attiecībām. Pusaudžu vecumā novērojamās izmaiņas indivīda uztvertajā sociālajā laukā mainās un iepriekš būtiskās attiecības ar vecākiem un ģimeni kā primāro savas piederības loku nomaina attiecības ar vienaudžiem. Šī iemesla dēļ kontrolējošas vecāku un jaunieša attiecības var izpausties augstākos izjustās depresijas iezīmju riskos jauniešiem, kas tieši saistīti ar citu vainošanu, piemēram, vecāku vainošanu par savu negatīvo pašsajūtu (Tanzer et al., 2021).

Atkāpšanās uzrādījusi pozitīvas un statistiski nozīmīgas, taču vidējas korelācijas ar visām bērnu depresijas aptaujas apakšskalām, tai skaitā tās kopējiem rādītājiem. Atkāpšanās bieži saistīta ar izvairīšanos, taču tā iezīmē indivīda neiesaistīšanos procesos, kas var ietekmēt viņa negatīvo pašsajūtu un depresijai raksturīgos faktorus, nevis izvairīšanos no negatīvo emociju apzināšanās procesa. Šādi rezultāti saskan ar teorijā un pētījumos uzrādīto, norādot, ka jauniešiem var sagādāt grūtības apzināties savu rīcību nozīmi, piemēram, interpersonālā līmenī, tādējādi ietekmējot viņu iesaistīšanos procesos, kas viņuprāt negatīvi ietekmē citus indivīdus, lai ierobežotu izjustās vainas riskus un tādējādi palielinātu emocionālā distresa riskus (Bastin et al., 2021).

Korelācijas analīze norāda, ka starp kauna un vainas ievirzes skalām un bērnu depresijas iezīmēm pastāv gan negatīvas, gan pozitīvas, taču statistiski nenozīmīgas korelācijas, kas ļauj secināt, ka pētījuma ietvaros netika atrastas saistības starp kauna un vainas ievirzes rādītājiem un bērnu depresijas iezīmēm. Teorijā un citos pētījumos pieejamā informācija norāda, ka jauniešiem iespējams novērot atšķirīgus rezultātus, korelācijas ar savas negatīvās uzvedības novērtējumu un vēlmi labot savu uzvedību nākotnē. Internalizējoša

pieeja, kuras rezultātā jaunietis izjūt paaugstinātu vainu par savām darbībām un pastiprināti domā par to, kā tās mainīt, rada kognitīvo noslogotību, ietekmējot jaunieša pašuztveri un spēju veidot kvalitatīvas attiecības ar citiem. Turpretim izvairīga pieeja, kurā jaunietis nevēlas apzināties vai mainīt savu uzvedību, var novest pie eksternalizētas distresa izpaušanas, paaugstinot gan antisociālas uzvedības riskus, gan ar depresiju un tās iezīmēm saistītos (Parker & Roy, 2001) riskus.

Delinkventas uzvedības biežums uzrādīja divas statistiski nozīmīgas korelācijas, pirmkārt, ar citu vainošanu un, otrkārt, ar savas uzvedības negatīvu novērtēšanu. Citu vainošanas korelācija ar delinkventas uzvedības biežumu bija pozitīva, kas saskan ar teorijā un citos pētījumos uzrādīto, ka jauniešiem bieži vien ir raksturīgi vainot citus savās nevēlamajās darbībās. Sākot ar vienaudžu spiedienu, beidzot ar apstākļu sakritībām, kas viņus iespaidojušas rīkoties sociāli nevēlamā veidā. Savukārt korelācija ar savas uzvedības negatīvu novērtēšanu bija negatīva, kas tāpat saskan ar teorijā un praksē pieejamo informāciju, kas norāda, ka jauniešiem, kam novērojamas delinkventas uzvedības, raksturīgi nevērtēt savas darbības tikpat negatīvi kā tās redz sociums (Azeredo et al., 2019).

Delinkventas uzvedības biežuma rādītāji neuzrādīja statistiski nozīmīgas korelācijas ar citiem kauna un vainas, kā arī kauna kompas aptaujas kopējiem un apakšfaktoru rādītājiem, kas ļauj secināt, ka tie nav saistīti ar delinkventas uzvedības biežuma rādītājiem konkrētajā izlasē, kas, iespējams, saistīts ar izlases apjomu.

Korelāciju analīze norāda, ka jaunieši, kas ir cietuši no traumatiskām pieredzēm bērnībā, jo īpaši ja tā saistīta ar seksuālu vai emocionālu vardarbību uzrāda augstāku delinkventas uzvedības biežumu. Šādi rezultāti saskan ar pētījumos uzrādītajiem rezultātiem, pētot delinkventas uzvedības attīstību ietekmējošos riskus. Seksuālā vardarbība, jo īpaši, ja tā piedzīvota pusaudžu vai bērna vecumā var spēcīgi ietekmēt gan indivīda pašvērtējumu, gan to kā viņš sevi prezentē pasaulei. Šādi jaunieši var justies kā “sabojāti” vai sliktāki par citiem, līdz ar to arī viņu uzvedības var būt vairāk asociālas. Tāpat, ja jaunieši nav spējuši atrast iespēju kādam uzticēties, lai risinātu savu pārdzīvojumu, viņos var uzkrāties frustrācija, kam ir potenciāla iespēja pārvērsties augstā dirstresā. Savas ierobežotās dzīves pieredzes dēļ jaunieši šo frustrāciju nevis mēģina izmantot kā atspēriena punktu palīdzības meklēšanai, bet izreaģē uzkrātās negatīvās emocijas uz sociumu, bieži vien delinkventā uzvedībā (Papalia, Luebberts & Ogloff, 2018).

Tāpat korelāciju analīze norāda, ka atsevišķi jauniešu depresijas simptomi, kā garastāvoklis un negatīvs pašvērtējums saistīti ar delinkventas uzvedības biežumu. Rezultāti saskan ar teorijas analīze iegūtajiem datiem no citiem pētījumiem, kas apskatījuši delinkventas uzvedības attīstību un jauniešu depresiju. Jauniešu depresijas pazīmes bieži tiek jauktas ar

pusaudžu vecumam raksturīgajām, iespējamajām uzvedības problēmām, kas parasti rodas pasaules redzējuma maiņā, kā arī sociālā loka maiņā, kurā augstāko nozīmību iegūst vienaudži un to viedoklis. Taču, kā pētījumi uzrāda, tieši neadresētas un nerisinātas depresijas gadījumos spēcīgi palielinās delinkventas uzvedības riski. Tas parasti ir tādēļ, ka jaunieši nesaņem vajadzīgo palīdzību un viņa svārstīgais garastāvoklis tiek uztverts kā vecuma īpatnība, nevis nopietns depresijas attīstības riska faktors. Vēl jo vairāk, depresīviem jauniešiem ir grūtāk spēt adekvāti pašiem sevi novērtēt, kas bieži vien rezultējas stipri pazeminātā pašvērtējumā. Šo abu faktoru kombinācija var likt jauniešiem sevi uztvert kā “atkritēju”, tādējādi veidojot savu sociālo loku no līdzīgi domājošiem jauniešiem, kas pastiprina risku delinkventas uzvedības attīstībai (Mallet, Stoddart & Seck, 2009; Parker & Roy, 2001).

Atbildot uz pētījuma jautājumu par nozīmīgāko delinkventas uzvedības biežuma prognozētāju, tika noskaidrots, ka vienīgi bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes ir būtisks prognozētājs. Bērnības traumatiskās pieredzes pētījuma ietvaros prognozēja līdz pat 16% no delinkventās uzvedības biežuma. Šāds rezultāts saskan ar teorijā, korelāciju analīzē un praksē uzrādīto, minot, ka traumatiska pieredze dažādās formās ietekmē delinkventas uzvedības attīstību un tās izpausmes. Pētījumos tiek runāts par vecāku un bērnu attiecību nozīmi, norādot, ka jaunieši, kas nesaņem pietiekami spēcīgu atbalstu no savas ģimenes vai šajās attiecībās piedzīvo negatīva rakstura pieredzes, ir pakļauti riskam izmantot delinkventu uzvedību kā pašapziņu stiprinošu un iedvesmojošu stimulu. Tas skaidrojams ar jaunieša ierobežotajām kognitīvajām un psihoemocionālajām spējām, kas saistītas ar ierobežoto dzīves pieredzi. Jaunieši var maldīgi uzskatīt, ka antisociālās uzvedības, vēl jo vairāk, ja tās netiek kontrolētas vai adresētas no kāda pieaugušā vai sociuma puses, sniedz viņiem varu un pārākumu pār citiem (Azerado et al., 2019). Tāpat piedzīvotās traumas gadījumos iespējams runāt par jauniešu identificēšanos ar pāridarītāju un pāridarītāju. Šādā gadījumā nevēlamā un kaitējošā rīcība, kas bija vērsta pret jauniešiem, var kļūt par viņu paša izvēlēto un pielietoto uzvedību pret citiem. Piemēram, jauniešiem piedzīvojot pastiprinātu emocionālo, fizisko vai seksuālo vardarbību, pastāv statistiski augstāks risks kļūt par varmāku pašam, nodarbojoties ar mobingu, huligānismu vai citām delinkventas uzvedības izpausmēm (Kim, Thibodeau & Jorgensen, 2011). Turklāt delinkventas uzvedības biežums ir tieši saistīts ne tikai ar visu, kas ar jauniešiem ir noticis, jeb viņa traumatisko pieredzi un to, kādā vidē viņš ir atradies, bet arī to, kāda ir bijusi apkārtējo attieksme par notikušo, ļaujot secināt, ka tiem jauniešiem, kuri saņem pilnvērtīgu psihoemocionālo atbalstu, iespējams, samazinātos delinkventas uzvedības attīstības un biežuma risks (Piquero, 2016).

Kopumā no iegūtajiem pētījuma rezultātiem, atbildot uz pirmo pētījumā izvirzīto jautājumu, var secināt, ka jauniešu izjustā vaina, kas ietver sevis un citu vainošanu, izvairīgu un distancētu uzvedību, ir saistīta ar bērnībā piedzīvotu traumu pieredzi, kā arī jauniešu depresijas iezīmēm. Savukārt ar delinkventas uzvedības biežumu konkrētajā izlasē ir saistīta tikai ar citu vainošanu un nevēlēšanos negatīvi vērtēt savas rīcības. Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, konkrētā pētījuma ietvaros iespējams izvirzīt bērnībā piedzīvotās traumas pieredzi kā galveno delinkventas uzvedības prognozētāju. Atbildot uz izvirzītajiem pētījuma mērķiem, var secināt, ka darbā izvirzītais mērķis - noteikt sakarības starp delinkventas uzvedības biežumu un izjusto vainu ar bērnībā piedzīvotu traumatisku pieredzi un depresijas pazīmēm jauniešiem vecuma posmā no 14 līdz 18 gadiem, ir veiksmīgi īstenots.

Pētījuma aktualitāte ir cieši saistīta ar tās datu nozīmību, kas iezīmējās ar izvēlēto pētāmo vecuma grupu, kas ir jaunieši vecumā no 14 līdz 18 gadiem jeb tādi jaunieši, kuri, atsaucoties uz Latvijas Republikas Krimināllikuma 11. pantu, ir saucami pie kriminālatbildības. Jauniešu izlases grupas tiek uzskatītas par grūti pētāmām, jo ne vienmēr ir iespējams saņemt vajadzīgo atsaucību, kāda tā ir pieaugušo izlases grupās. Pētījumi, kas analizē jauniešu uzvedību ietekmējošos faktorus, jo īpaši Latvijas valsts robežās ir ierobežoti. Lai arī pētījuma izlasi sastāda relatīvi mazs respondentu skaits, tas ir pietiekams, lai dotu ticamu ieskatu izlases jauniešiem raksturīgajām dzīves pieredzēm un uzvedībām, kas saistītas ar izjusto vainu un delinkventas uzvedības biežumu. Tāpat pētījumā iegūtie dati sniedz iespēju tos pielietot, lai spētu kvalitatīvāk veikt preventīvo darbu ar jauniešiem, tādējādi ierobežojot nepilngadīgo noziedzības riskus. Turklāt, ņemot vērā izlases rezultātus, ir iespējams tos integrēt darbā ar jauniešiem, kas jau ir pastrādājuši likuma pārkāpumus, jo rezultāti sniedz ieskatu jauniešu izjustās vainas attiecībās ar riska faktoriem. Strādājot ar jauniešiem, ir svarīgi ņemt vērā to, kā jaunieši var izjust vainu par viņu daļību vai rīcību sociāli nevēlamās darbībās. Tādējādi, izmantojot to kā svarīgu elementu, veidojot attiecības ar jauniešiem, dažādās lomās - apsūdzētais, liecinieks, upuris.

Pie pētījuma ierobežojumiem minami četri galvenie faktori, pirmkārt, konkrētā pētījuma izlasi veido pietiekama, bet relatīvi maza respondentu izlase. Iespējams, ka, palielinot izlases apjomu, paaugstinātos arī iegūto pētījumu rezultātu ticamība, kas dotu iespēju iegūtos rezultātus pielietot, attiecinot tos uz jauniešu populāciju noteiktajās vecuma grupās kopumā. Otrkārt, pētījumā tika izmantotas piecas dažādas aptaujas, lai tādējādi pēc iespējas plašāk atspoguļotu jauniešu psihoemocionālo stāvokli vecuma grupā no 14 līdz 18 gadiem un noskaidrotu dažādo faktoru mijiedarbības, kas uzskatāmas par nozīmīgām ne vien delinkventas uzvedības, bet arī izjustās vainas attīstībā. Lai padarītu *Kauna un Vainas ievirzes aptauju* vieglāk uztveramu jauniešiem, tikai veiktas atsevišķas aptaujas modifikācijas,

nemainot jautājuma būtību, bet mainot atsevišķus tā faktoros. Iespējams, ka veiktās modifikācijas bija nepietiekamas vai aptaujas jautājumu uzbūve kopumā ir vairāk uzskatāma par vecmodīgu, kas mūsdienā jaunajiem ir grūtāk attiecināma, domājot par savām potenciālajām rīcībām. Treškārt, pētījumā netika apskatītas dzimumu atšķirības, kas atrodamas daudzos pētījumos par vainas izjūtu vai delinkventu uzvedību. Šādi pētījumi ir iezīmējuši, ka pastāv nozīmīgas atšķirības jauniešu delinkventās uzvedības izpausmēs, meitenēm iezīmējot vairāk internalizētu uzvedību, turpretim zēniem eksternalizētu (Kim & Kim, 2005). Galvenokārt šādu atšķirību izpēte nebija iespējama, jo konkrētajā pētījumā nav novērojama dzimumu homogenitāte un sieviešu dzimtes respondentu skaits ir lielāks, sastādot vairāk par pusi no izlases. Tāpat konkrētā pētījuma ietvaros tiek pētīts delinkventās uzvedības biežums, nevis tās izpausmes, kas sniegtu detalizētāku ieskatu jauniešu antisociālās uzvedības paradumos. Ceturkārt, pētījumā veiktā daudzfaktoru lineārās regresijas analīze uzrādīja, tikai vienu statistiski nozīmīgu delinventas uzvedības biežuma prognozētāju, kas iespējams skaidrojams ar mazo izlases apjomu un konkrētajai izlasei raksturīgo, zemo korelāciju vērtību.

Perspektīvā iespējams padziļināti pētīt gan pastāvošās dzimumu atšķirības jauniešu populācijā no 14 līdz 18 gadiem, kas saistītas ar delinventas uzvedības riskiem, gan attīstīt metodes, ar kurām veiksmīgāk varētu pētīt jauniešu izjusto vainu viņiem saprotamā un aktuālā veidā. Šādi pētījumi sniegtu iespēju paplašināt juridiskās psiholoģijas pētījumu bāzi un sniegtu vērtīgu atbalstu kā preventīvajā, tā arī jau izmeklēšanas darbā ar jauniešiem, dodot iespēju speciālistiem vieglāk veidot komunikāciju ar jauniešiem un labāk izprast viņu darbību motīvus.

SECINĀJUMI

Pusaudžu vecums uzskatāms par īpaši sensitīvu posmu indivīda attīstībā, jo papildus spēcīgām kognitīvajām izmaiņām indivīds piedzīvo arī psihoemocionālās izmaiņas, kas daļēji saistītas ar sociālo spiedienu kļūst patstāvīgākiem, pieaugušākiem un mazāk atkarīgiem no saviem vecākiem (Somervill et al., 2013). Šajā vecuma posmā jauniešis maina savu prioritāšu spektru, bieži vien izvirzot savas sociālās attiecības ar vienaudžiem par dominējošām pār savām attiecībām ar ģimeni (Slagt et al., 2015). Šādas pārmaiņas uzskatāmas par normālām un pat sagaidāmām, taču to veiksmīgu realizāciju var ietekmēt dažādi faktori, kas saistāmi ar jaunieša līdzšinējo dzīves pieredzi, to, kā viņš izjūt atbildību un vainu par savām rīcībām (Tsutsumi, 1999) un, vai iespējams uzvedībā novērot delinkventas uzvedības attīstību (Baglivio, Wolff, Delisi & Jackowski, 2020).

Kopumā no iegūtajiem pētījuma rezultātiem, atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, var secināt, ka izjustā vaina (izvairīšanās (aktuāla tikai kopīgajos, bet ne individuālajos mērījumos), sevis vainošana, atkāpšanās (izņemot seksuālo vardarbības pieredzi), citu vainošana) saistīta gan ar bērnu depresijas pazīmēm kopumā un tās apakšskalām (garastāvoklis, interpersonālas attiecības, neefektīvas darbības, anhedonija, negatīvs pašvērtējums), gan ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi kopumā un tās apakšskalām (seksuālā vardarbība, fiziskā vardarbība, emocionālā vardarbība). Savukārt izjustā vaina (citu vainošana un savas uzvedības negatīvais pašnovērtējums) saistīts ar delinkventas uzvedības biežumu. Delinkventas uzvedības biežums ir saistīts arī ar bērnībā piedzīvoto traumatisko pieredzi (seksuālā vardarbība, emocionālā vardarbība), kā arī depresijas pazīmēm (pazemināts garastāvoklis, zems pašvērtējums). Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, pētījuma ietvaros var secināt, ka bērnībā piedzīvotās traumatiskās pieredzes 16% apjomā prognozē delinkventas uzvedības biežumu.

Rezultāti liecina, ka atsevišķi ar vainu saistītie faktori cieši korelē gan ar jauniešu traumatiskajām pieredzēm, gan depresijas pazīmēm, gan delinkventas uzvedības biežumu. Jauniešiem pēc piedzīvotām traumatiskām pieredzēm raksturīgi vainot gan sevi, gan citus par notikušo, un emocionālas un fiziskas vardarbības rezultātā arī atkāpties. Turpretim augstāki depresijas kopējie un apakšskalu rādītāji cieši saistīti ar sevis un citu vainošanu, kā arī atkāpšanos. Jauniešiem, kam novērojami augstāki rezultāti delinkventas uzvedības biežumā, iespējams novērot tendenci savās uzvedībās un problēmās vairāk vainot citus cilvēkus, kā arī apgrūtināta spēja savas darbības vērtēt kā asociālas. Rezultāti saskan ar teorijas analīzē iegūtajiem secinājumiem, ka jauniešiem, kas piedzīvojuši traumatiskas bērnības pieredzes un kuriem novērojamas depresijai raksturīgās iezīmes, ir vairāk raksturīgi nodarboties ar sevis

vainošanu jeb internalizējošam darbībām pie savas zemās pašsajūtas vai pie tā, kas ar viņu ir noticis. Tāpat iespējams runāt arī par citu vainošanu kā centieniem mēģināt izskaidrot notikušā iemeslus un depresijas gadījumos pat mēģinot caur citu vainošanu noņemt atbildību par savu labklājību no sevis. Turklāt delinkventas uzvedības arī teorijas analizē uzrādīja, ka jauniešiem, kuriem novērojamas problēmas ar sociālo normu ievērošanu, ir tendence savās uzvedības vainot apkārtējos un grūtības pašiem apzināties savu darbību reālās sekas un nozīmi. Šādi novērojumi liecina, ka saskarsmē ar jauniešiem būtiski ņemt vērā viņu psihoemocionālo stāvokli, jo īpaši, ja saskarsmē svarīgi noskaidrot jaunieša viedokli par notikumiem, kas varētu būt nozīmīgi izmeklēšanas darbā. Jaunieša psihoemocionālais stāvoklis var ietekmēt to, kā viņš redz un izjūt notikušo, jo īpaši, ja tiek pētīta viņa vaina notikušajā.

Turpmākas tēmas izpētes sakarā iespējams veikt pētījumus, kas padziļināti pētītu izjusto vainu jauniešiem, kas jau ir sodīti un / vai izcieš sodu par saviem pārkāpumiem. Pētījuma atkārtošana ieslodzītu jauniešu izlasē dotu vērtīgu ieskatu tajā, kāda ir vainas saistība ar delinkventu uzvedību. Tāpat šāds pētījums būtu noderīgs, lai uzlabotu ne tikai preventīvā darba kvalitāti ar jauniešiem riska grupās, bet arī pielietotu zināšanas par to, kā jaunieši, kas pastrādājuši likuma pārkāpumus, izjūt vainu par padarīto, tādējādi, iespējams, paplašinot metodes, kā kvalitatīvāk un efektīvāk iegūt vajadzīgo informāciju par indivīda rīcībām izmeklēšanas procesā.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

Azeredo, A., Moreira, D., Figueiredo, P., & Barbosa, F. (2019). Delinquent Behavior: Systematic Review of Genetic and Environmental Risk Factors. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 22, 502-526.

Baglivio, M., Wolff, K., Delisi, M., & Jackowski, K. (2020). The Role of Adverse Childhood Experiences (ACEs) and Psychopathic Features on Juvenile Offending Criminal Careers to Age 18. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 18(4), 337-364.

Barnes, J., Boutwell, B., & Beaver, K. (2014). Genetic and nonshared environmental factors predict handgun ownership in early adulthood. *Death Studies*, 38(3), 156–164.

Baryshnikov, I., Joffe, G., Koivisto, M., Melartin, T., Aaltonen, K., Suominen, K., . . . Isometsä, E. (2016). Relationships between self-reported childhood traumatic experiences, attachment style, neuroticism and features of borderline personality disorders in patients with mood disorders. *Journal of Affective Disorders*, 210, 82-89.

Bastin, C., Rakesh, D., Harrison, B., Davey, C., Allen, N., Muller, S., & Whittle, S. (2021). Feelings of shame and guilt are associated with distinct neural activation in youth. *Biological Psychology*, 159, 108025.

Boeck, D.A., Pleyster, S., & Put, J. (2017). The social origins of gender differences in anticipated feelings of guilt and shame following delinquency. *Criminology & Criminal Justice* 1(23).

Cordón, I., Pipe, M., Sayfan, L., Melinder, A., & Goodman, G. (2004). Memory for traumatic experiences in early childhood. *Developmental Review*, 24(1), 101-132.

Day, David M, Hart, Trevor A, Wanklyn, Sonya G, McCay, Elizabeth, Macpherson, Alison, & Burnier, Nathalie. (2013). Potential Mediators Between Child Abuse and Both Violence and Victimization in Juvenile Offenders. *Psychological Services*, 10(1), 1-11.

Docherty, M., Kubik, J., Herrera, C., & Boxer, P. (2018). Early maltreatment is associated with greater risk of conduct problems and lack of guilt in adolescence. *Child Abuse & Neglect*, 79, 173-182.

Ferenczi, S., 1955a. Confusion of tongues between adults and the child: The language of tenderness and of passion. In: Balint, M. (Ed.), *Final Contributions to the Problems and Methods of Psychoanalysis by Sándor Ferenczi*. Basic Books, Oxford, pp. 156–167.

Frankel, J. (2002). Exploring Ferenczi's concept of identification with the aggressor: Its role in trauma, everyday life, and the therapeutic relationship. *Psychoanalytic Dialogues*, 12(1), 101–139

- Fried, C., & Reppucci, S. (2001). Criminal Decision Making: The Development of Adolescent Judgment, Criminal Responsibility, and Culpability. *Law and Human Behavior*, 25(1), 45-61.
- Gambin, M., & Sharp, C. (2018). The relations between empathy, guilt, shame and depression in inpatient adolescents. *Journal of Affective Disorders*, 241, 381-387.
- Grasmick, H., & Bursik, R. (1990). Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model. *Law & Society Review*, 24(3), 837-861.
- Grusec JE (2011) Socialization processes in the family: Social and emotional development. *Annual Review of Psychology* 62, 243–269.
- Henje Blom, E., Ho, T., Connolly, C., LeWinn, K., Sacchet, M., Tymofiyeva, O., . . . Yang, T. (2016). The neuroscience and context of adolescent depression. *Acta Paediatrica*, 105(4), 358-365.
- Jang, E. (2022). Mediating role of self-compassion in the association between moral injury and depression among Korean youths. *Heliyon* 8(5).
- Kim, H.S., & Kim, H.S. (2005). Gender Differences in Delinquent Behavior among Korean Adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 35(4).
- Kalmakis, K. A., & Chandler, G. E. (2015). Health consequences of adverse childhood experiences: A systematic review. *Journal of the American Association of Nurse Practitioners*, 27(8), 457–465.
- Kim, M., Hong, G., Kim, R., Song, Y., Lee, H., Joo, Y., . . . Yoon, S. (2021). Severity of post-traumatic stress disorder and childhood abuse in adult crime victims as mediated by low resilience and dysfunctional coping strategies. *Child Abuse & Neglect*, 118, 105154.
- Kim, S., Thibodeau, R., & Jorgensen, R. S. (2011). Shame, guilt, and depressive symptoms: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 137(1), 68–96
- Mallett, C., Stoddard Dare, P., & Seck, M. (2009). Predicting juvenile delinquency: The nexus of childhood maltreatment, depression and bipolar disorder. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(4), 235-246.
- Mellick, W.H., Mills, J.A., Kroska, E.B., Calarge, C.A., Sharp, C., & Dindo, L.N. (2019) Experiential avoidance predicts persistence of major depressive disorder and generalized anxiety disorder in late adolescence. *J Clin Psychiatry*, (80)6.
- Moffitt, Terrie E. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior. *Psychological Review*, 100(4), 674-701.
- Narayan, A., Lieberman, A., & Masten, A. (2021). Intergenerational transmission and prevention of adverse childhood experiences (ACEs). *Clinical Psychology Review*, 85, 101997.

- Nasir, R., Zamani, Z., Yusoooff, F., & Khairudin, R. (2010). Cognitive distortion and depression among juvenile delinquents in Malaysia. *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 5, 272-276.
- Nelissen, R. M. A., & Zeelenberg, M. (2009). When guilt evokes self-punishment: Evidence for the existence of a Dobby Effect. *Emotion*, 9(1), 118–122.
- Papalia, N., Luebbers, S., & Ogloff, J. (2018). Child sexual abuse and the propensity to engage in criminal behavior: A critical review and examination of moderating factors. *Aggression and Violent Behavior*, 43, 71-89.
- Parfait, B., Sease, T., & Sandoz, E. (2022). Psychological inflexibility as a mediator of the relationship between adverse childhood experiences and dissociation. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 23, 92-97.
- Parker, G., & Roy, K. (2001). Adolescent depression: A review. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 35(5), 572-580
- Saunders, Benjamin E., PhD, & Adams, Zachary W., PhD. (2014). Epidemiology of Traumatic Experiences in Childhood. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 23(2), 167-184.
- Paul, B., & Usha. V. K. (2020). Prevalence and Predictors of Depression Among Adolescents. *The Indian Journal of Pediatrics*.
- Piquero, A. (2016). *The handbook of criminological theory*. USA: John Wiley & Sons Inc.
- Price, A., Cook, P., Norgate, S., & Mukherjee, R. (2017). Prenatal alcohol exposure and traumatic childhood experiences: A systematic review. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 80, 89-98.
- Pugh, L., Taylor, P., & Berry, K. (2015). The role of guilt in the development of post-traumatic stress disorder: A systematic review. *Journal of Affective Disorders*, 182, 138-150.
- Ruma, E. H., & Mosher, D. L. (1967). Relationship between moral judgment and guilt in delinquent boys. *Journal of Abnormal Psychology*, 72(2), 122–127
- Roos, S., Hodges, E. V. E., & Salmivalli, C. (2014). Do Guilt- and Shame-Proneness Differentially Predict Prosocial, Aggressive, and Withdrawn Behaviors During Early Adolescence? *Developmental Psychology*, 50(3), 941-946.
- Sekowski, M., Gambin, M., Cudo, A., Wozniak-Prus, M., Penner, F., Fonagy, P., & Sharp, C. (2020). The relations between childhood maltreatment, shame, guilt, depression and suicidal ideation in inpatient adolescents. *Journal of Affective Disorders*, 276, 667-677.
- Slagt, M., Semon-Dubas, J., Deković, M., Haselager, G, J, T., & A.G. van Aken, M. (2015). Longitudinal Associations Between Delinquent Behaviour of Friends and Delinquent

Behaviour of Adolescents: Moderation by Adolescent Personality Traits. *European Journal of Personality, Eur. J. Pers.* 29: 468–477.

Somerville, L., Jones, R., Ruberry, E., Dyke, J., Glover, G., & Casey, B. (2013). The Medial Prefrontal Cortex and the Emergence of Self-Conscious Emotion in Adolescence. *Psychological Science, 24*(8), 1554-1562

Stuewig, Jeffrey, & McCloskey, Laura A. (2005). The Relation of Child Maltreatment to Shame and Guilt Among Adolescents: Psychological Routes to Depression and Delinquency. *Child Maltreatment, 10*(4), 324-336

Svensson R, Weerman FM, Pauwels LJR, et al. (2013) Moral emotions and offending: Do feelings of anticipated shame and guilt mediate the effect of socialization on offending? *European Journal of Criminology 10*(1), 22–39.

Thomas, K., & Mccuddy, T. (2020). Affinity, Affiliation, and Guilt: Examining Between- and Within-Person Variability in Delinquent Peer Influence. *Justice Quarterly, 37*(4), 715-738.

Toker, T., Tiryaki, A., Özçrüzmez, G., & Iskender, B. (2011). The relationship between traumatic childhood experiences and proclivities towards substance abuse, self-esteem and coping strategies. *Türk Psikiyatri Dergisi, 22*(2), 83-92.

Tsutsumi, S. (1999). Considerations on the vicissitudes of unconscious guilt feelings from pre-adolescence to early adolescence. *Psychiatry and Clinical Neurosciences, 53*(1), 71-77.

Villodas, M., Cromer, K., Moses, J., Litrownik, A., Newton, R., & Davis, I. (2016). Unstable child welfare permanent placements and early adolescent physical and mental health: The roles of adverse childhood experiences and post-traumatic stress. *Child Abuse & Neglect, 62*, 76-88.

Zhang, T., Chow, A., Wang, L., Dai, Y., & Xiao, Z. (2012). Role of childhood traumatic experience in personality disorders in China. *Comprehensive Psychiatry, 53*(6), 829-836.

Zeman, J., Cassano, M., Perry-Parrish, C., Stegall, S., 2006. Emotion regulation in children and adolescents. *J. Dev. Behav. Pediatr.* 27 (2), 155–168.

Warr M (2002) *Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct*. Cambridge: Cambridge University Press.

Weaver, M.G., & Sullins, J. (2022). The Relationship Between Adverse Childhood Experience, Guilt Proneness, and Shame-Proneness, and Shame-Proneness: An Exploratory Investigation. *Modern Psychological Studies*(27)1.

Wiseman, C., Croft, J., & Zammit, S. (2021). Examining the relationship between early childhood temperament, trauma, and post-traumatic stress disorder. *Journal of Psychiatric Research*, 144, 427-433.

Whittle, S., Liu, K., Bastin, C., Harrison, B., & Davey, C. (2016). Neurodevelopmental correlates of proneness to guilt and shame in adolescence and early adulthood. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 19(C), 51-57

Wright, M., Crawford, E., & Del Castillo, D. (2008). Childhood emotional maltreatment and later psychological distress among college students: The mediating role of maladaptive schemas. *Child Abuse & Neglect*, 33(1), 59-68.

Wojcik, K., Cox, D., & Kealy, D. (2019). Adverse childhood experiences and shame- and guilt-proneness: Examining the mediating roles of interpersonal problems in a community sample. *Child Abuse & Neglect*, 98, 104233.

Krimināllikums. Latvijas Vēstnesis, 199/200, 08.07.1998. <https://likumi.lv/ta/id/88966>

Balode L., Dambe A. Nepilngadīgo noziedzība Latvijā 2018. gadā. LV portāls, 10.06.2019. Pieejams: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/305072-nepilngadigo-noziedziba-latvija-2018-gada-2019>